

Kari Korpi

MAANHANKINTALAIN MUKAISET PAIKALLISET
ASIAKIRJAT

Esimerkkinä Hämeenlinnan maakunta-arkistossa
säilytettävät arkistot

SISÄLLYSLUETTELO

1 MAANHANKINTALAKI 1945	1
2 TOTEUTTAMISORGANISAATIOT	6
2.1 MAATALOUSMINISTERIÖN ASUTUSASIAINOSASTO	7
2.2 MAANHANKINTALAIN TOIMEENPANON TARKASTAJAT	8
2.3 TARKASTUSOIKEUDET	9
2.4 MAANLUNASTUSLAUTAKUNNAT JA ASUKKAANOTTOLAUTAKUNNAT	10
2.5 ASUTUSVALIOKUNTA JA ASUTUSTOIMIKUNNAT SEKÄ ASUTUSTOIMINNAN JOHTAJAT	11
3 MENETTELY KÄYTÄNNÖSSÄ	14
3.1 MAANHANKKIMINEN	14
3.1.1 Perustamistoimitukset	14
3.1.2 Arviointitoimitukset	16
3.2 ASUKKAANOTTAMINEN	17
3.3 HALLINTASOPIMUKSET	18
3.4 MUODOSTETTujen TILOJEN MYYNTI ASUKKAILLE	19
4 ARKISTOJA KOSKEVAT OHJEET	21
4.1 ASIAKIRJAN AKTIIVIVAIHETTA KOSKEVAT OHJEET	21
4.2 JÄLKIKÄTEINEN JÄRJESTÄMINEN JA SEULONTA	21
4.2.1 Asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistot	22
4.2.2 Maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien arkistot	24
5 ARKISTOT HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTOSSA	26
5.1 TARKASTUSOIKEUDET	26
5.2 MAANLUNASTUSLAUTAKUNNAT	27
5.3 ASUKKAANOTTOLAUTAKUNNAT	30
5.4 PERUSTAMIS- JA ARVIOINTITOIMITUSTEN ASIAKIRJAT	31
5.5 MAANVILJELYSSEUROJEN ASUTUSTOIMIKUNNAT JA ASUTUSTOIMINNAN JOHTAJAT	32
6 MAANHANKINTALAIN MUKAISET ASIAKIRJAT HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTOSSA	36
7 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	38
7.1 ARKISTOT	38
7.2 PAINETUT LÄHTEET	38
7.2.1 Lait ja muut painetut säädökset	38
7.2.2 Komiteanmietinnöt	39
7.2.3 Muu painettu lähdemateriaali	39
7.3 KIRJALLISUUS	40

1 MAANHANKINTALAKI 1945

Maanhankintalaki syntyi jatkosodan jälkeisessä pakkotilanteessa, kun piti asuttaa Neuvostoliitolle luovutetulta ja vuokratulta alueelta Kanta-Suomeen siirtyneet evakot. Toisaalta piti lunastaa sodan aikana annetut lupaukset, joilla rintamamiehille oli luvattu omaa maata.

Urakka oli valtava. Siirtoväkeä on kaikkiaan laskettu olleen yhteensä 422 600 henkeä. Tämän päälle tulivat vielä siis rintamamiehet. Myös poliittisesti nähtiin välttämättömäksi ratkaista nopeasti maansaantikysymys. Suomen pääelinkeino oli maatalous, josta reilusti yli puolet väestöstä sai elantonsa. Ensinnäkin piti turvata elintarvikeomavaraisuus. Toisaalta maassa kyti — muidenkin kuin kotiseudultaan lähtemään joutuneiden siirtolaisten parissa — valtava maannälkä. Katsottiin, että vain maaomaisuus takasi toimeentulon sekavissa sodan jälkeisissä oloissa. Johtavilla tasoilla pelättiin levottomuuksia, jos maakysymystä ei saataisi ratkaistua nopeasti.¹

Niinpä jo kymmenen päivää välirauhan solmimisen jälkeen 29.9.1944 valtioneuvosto asetti komitean (Nissisen komitea) ”lähiaikojen kiireellisiä asutustoimia varten”. Se työskenteli nopeasti, vaikka eri ryhmien välillä oli joitakin ristiriitoja. Osin nopeuteen vaikutti se, että komitea saattoi ottaa mallia talvisodan jälkeen säädetyistä pika-asutuslaista ja siitä saaduista kokemuksista, ja toisaalta se, että Suomessa oli 1920- ja 1930-luvuilla pyritty harjoittamaan asutustoimintaa, jota myös sodan aikana komiteoissa oli pohdittu. Komitea jätti mietintönsä 1.12. ja 22.12.1944.² Asian käsittely eteni suhteellisen nopeasti päätöskoneistossa: presidentti vahvisti maanhankintalain 5.5.1945.³ Tarkemmat ohjeet lain toteuttamisesta ja soveltamisesta sisältyivät laajaan toimeenpanoasetukseen, joka annettiin 2.6.1945.⁴

Lainsäädännössä ei tietenkään voitu säädellä yksityiskohtaisesti kaikkia varsin monimutkaisia käytännön elämän tilanteita. Lisäksi Veikko Vennamon mukaan laki ja asetus oli tarkoituksellisestikin kirjoitettu jossain määrin tulkinnanvaraiseksi.⁵ Näin lain toteuttamisorganisaatioille jäi varsin paljon valtaa sen tulkinnassa ja soveltamisessa.

Lain mukaan maansaantiin olivat oikeutettuja siirtoväkeen kuuluneet perhekunnat, jotka olivat omistaneet tai vuokranneet maata luovutetulla alueella. Muita maansaantiin oikeutettuja ryhmiä olivat sotainvalidit, sotalesket, sotaorvot sekä perheelliset rintamamiehet. Näiden lisäksi maata luvattiin vielä maanhankintalain toteuttamisesta kärsimään joutuville

¹ Laitinen, Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus, s. 85—95; Vennamo—Väisänen, Jälleenrakennuksen ihme, s. 45—48; Palomäki, Uudisraivausta asutuskeskukseen, s. 2.

² Kupiainen—Laitinen, Suomalaisen asutustoiminnan juuret, s. 44; Laitinen, s. 95—96.

³ Maanhankintalaki 396/1945.

⁴ Asetus maanhankintalain toimeenpanosta 506/1945.

⁵ Vennamo—Väisänen, s. 101—102.

maanvuokraajille ja pitkäaikaisille maatyöläisille.¹ Tarkemmin lain ehdot selostetaan liitteessä 1.

Lain mukaan voitiin muodostaa viljelys-, asuntoviljelys-, kalastus- ja asuntotiloja sekä asuntotontteja. Tilatyypit jaoteltiin vielä eri alatyyppeihin:²

Tilatyyppi	Kokonaispinta-ala, ha	Maatalous- ja maatalous-kelpoinen maa, ha
Asuntotontti	—0,50	
Pieni asuntotila	0,20—0,50	
Suuri asuntotila	0,50—2,00	
Kalastustila		2—6
Asuntoviljelystila		2—6
Pieni viljelystila		6—9
Keskikokoinen viljelystila		9—12
Suurehko viljelystila		12—15
Erikoissuuri viljelystila ³		15—30
Yhteistila (perikuntatila)		yli 15

Maanhankintalain mukaiset tilatyypit.

Lisäksi viljelystilaan voitiin antaa metsämaata siten, että siitä saatiin kotitarvepuut sekä myyntipuita samansuuruisen tilan keskimääräistä tuottoa vastaava määrä. Asuntoviljelys- ja kalastustilalle metsää voitiin antaa vain kotitarvekäyttöä varten. Vain viljelystilan piti taata tilaa viljelevälle perheelle pääasiallinen toimeentulo maataloudesta.⁴ Siirtoväen osalta otettiin huomioon heidän entiset omistuksensa tilatyyppejä ja -kokoa määrättäessä.⁵

Liian pieneksi katsotulle tilalle voitiin maanhankintalain mukaan antaa lisäalueita tai etuuksia, jos se oli rinnastettavissa viljelys-, asuntoviljelys- tai asuntotilaan. Alueita ja etuuksia sai antaa siinä määrin, että muodostui maanhankintalain säännöksiä vastaava saman lajin tila.⁶

Maanhankintalain mukaan tarvittava maa piti ottaa valtion maista tai pyrkiä hankkimaan vapaaehtoisilla luovutuksilla. Jos näin saatu maa ei paikkakunnalla riittäisi lain tarkoituksiin, sitä pakkolunastettaisiin ensisijaisesti rappiotiloista, tilakeinottelijoilta, yhtiöiltä, seurakunnilta, kunnilta, säätiöiltä ja muilta yhteisöiltä, harrasteviljelijöiltä sekä perheviljel-

¹ MHL § 18—30; Maanhankintalaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö sekä sen toimeenpano-ohjeita, erityisesti s. 19—25.

² MHL § 8—13; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 54—55; Åberg, Maanhankintalain toimeenpano, s. 288.

³ Erikoissuuri viljelystila voitiin perustaa vain maan pohjoisosiin tai muutoin karuille ja syrjäisille seuduille.

⁴ MHL § 9—10; Åberg, s. 288.

⁵ MHL § 93.

⁶ MHL § 15; Toimeenpano-ohjeet 1945 s. 69—71; Laitinen, s. 97—98.

miltä. Jos näinkään ei saataisi tarpeeksi maa-alueita, voitiin pakkolunastus ulottaa myös muuhun tarkoitukseen soveltuvaan maahan (toissijainen luovutusvelvollisuus). Tällöin pakkolunastukset olisi ensin suunnattava huonosti viljellyille ja suurille tiloille. Valtioneuvosto vahvisti 7.6.1945 ns. luovutusasteikon, jossa luovutusvelvollisuus kasvoi progressiivisesti tilakoon suurentuessa.¹

Vuoden 1945 loppuun mennessä maansaantihakemuksia oli kertynyt noin 137 000 kappaletta. Näistä siirtoväeltä oli 45 000, ja loput lähes 93 000 oli muiden ryhmien tekemiä. Seuraavan kahden vuoden aikana hakemuksia tuli vielä 12 000 kappaletta. Kaikkiaan hakemuksista hyväksyttiin 113 000 kappaletta ja hylättiin siis 36 000 kappaletta. Hylkäykset johtuivat siitä, etteivät kaikki hakijat täyttäneet maanhankintalain asettamia vaatimuksia, ei maan puutteesta. Lisäalueita annettiin noin 34 300 tilalle.²

Kaikkiaan muodostettiin yli 101 000 tilaa. Ero hyväksytyjen hakemusten ja uusien tilojen lukumäärän välillä selittyy sillä, että jotkut luopuivat saamastaan tilasta tai koko maansaantioikeudesta.³ Tyypeittäin tilat jakautuivat seuraavasti:⁴

Tilatyyppe	Määrä
Viljelystila	29 722
Asuntoviljelystila	15 016
Asuntotila	22 015
Asuntotontti	33 889
Kalastustila	685
Yhteensä	101 327

Maanhankintalain mukaisesti perustetut tilat.

Siirtoväkeen kuuluneet saivat pääasiassa viljelys- ja asuntoviljelystiloja, muut ryhmät puolestaan asuntotiloja ja -tontteja.⁵ Vaikka maanhankintalaki oli suunnattu erityisesti maatalouden tarpeisiin, sillä oli ehkä hivenen yllättäen myös urbaani puolensa, sillä suurin osa asuntotonteista sijoittui kaupunkeihin ja muihin erilaisiin asutuskeskuksiin.⁶

¹ MHL § 41—67; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 31—51; Vennamo—Väisänen, s. 115—118.

² Väisänen, Maanhankkiminen ja asuttaminen, s. 59; Laitinen, s. 124—126.

³ Laitinen, s. 125—126.

⁴ Laitinen, s. 123.

⁵ Laitinen, s. 123—124.

⁶ Tätä puolta on korostanut erityisesti Palomäki uusia näkökulmia avaavassa pro gradu -tutkielmassaan, ks. erityisesti sivut 3—6 ja 104—105.

Maanhankintalain tarkoituksiin käytettiin liki 2,8 miljoonaa hehtaaria maata. Se jakautui eri maalajeihin seuraavasti:¹

Maalaji	Hehtaaria
Peltoa	245 724
Niittyä	36 445
Maatalouskelpoista maata	320 847
Varsinaista metsämaata	1 978 966
Joutomaata	199 384
Yhteensä	2 781 366

Maanhankintalain tarkoituksiin käytetty maa.

Eniten arvostelua luonnollisesti herättivät pakkolunastukset, joilla maata jouduttiin hankkimaan noin 682 000 hehtaaria eli neljännes kaikesta käytetystä maasta; toissijaisilta luovuttajilta otettiin yhteensä 395 000 hehtaaria. Eri maalajien osalta suhdeluvut kuitenkin erosivat suurestikin. Esimerkiksi valmiista pellostä saatiin toissijaisilta luovuttajilta yli puolet.²

Aivan täyttä totuutta edellä esitetyt luvut eivät kerro sodan jälkeisestä asutustoiminnasta, sillä valtiovalta pyrki edistämään maan vapaaehtoista myymistä suoraan asutettaville. Tarkoituksena oli luonnollisesti vähentää tarvittavaa byrokratiaa. Vielä pakkolunastuspäätöksen jälkeenkin tilanomistajalle varattiin mahdollisuus tehdä lunastetusta alueesta ”vapaaehtoinen” kauppa, mitä varsin monet käyttivätkin hyväkseen.³

Maanhankintalaki säädettiin ratkaisemaan yhtä ainutkertaista ja samalla mitoiltaan valtaisaa ongelmaa: miten ratkaista sodan jälkeinen asutuskysymys. Tässä mielessä se oli kertakäyttöinen laki, jonka soveltaminen voitiin lopettaa, kun ongelmat oli hoidettu. Mittasuhteittensa ja monimutkaisten asioiden takia myös laista seurannut asiakirjatuotanto oli poikkeuksellisen suurta. Sen sanottiin ylittävän kansanhuollon moninaisen paperinpyörittämisen, jota sinällään jo pidettiin käsittämättömän valtaisana.⁴

Minkälaisia asiakirjarutiineja tehtävien hoidossa noudatettiin vai voiko sellaista enää jälkikäteen selvittää? Minkälaisia arkistoja toiminnan seurauksena on syntynyt? Onko näissä havaittavissa mitään suunnitelmallisuutta? Jotta näihin kysymyksiin pystyy vastaamaan, täytyy ensin selvittää asiakirjoja synnyttänyt organisaatio sekä lakien, asetusten ja muiden määräysten asettamat reunaehdot. Tämän työn puitteissa vastausta rajoitutaan etsimään

¹ Laitinen, s. 120.

² Väisänen, s. 64—65; Laitinen, s. 121—123.

³ Laitinen, s. 124; Väisänen, s. 64—65; Laki maan vapaaehtoisen hankkimisen järjestelystä 397/1945 ja lain muutos 1233/1945; MHL § 74; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 137—140; Lisäyksiä asutusasiainosaston julkaisussa N:o 7 annettuihin maanhankintalain toimeenpano-ohjeisiin, s. 122.

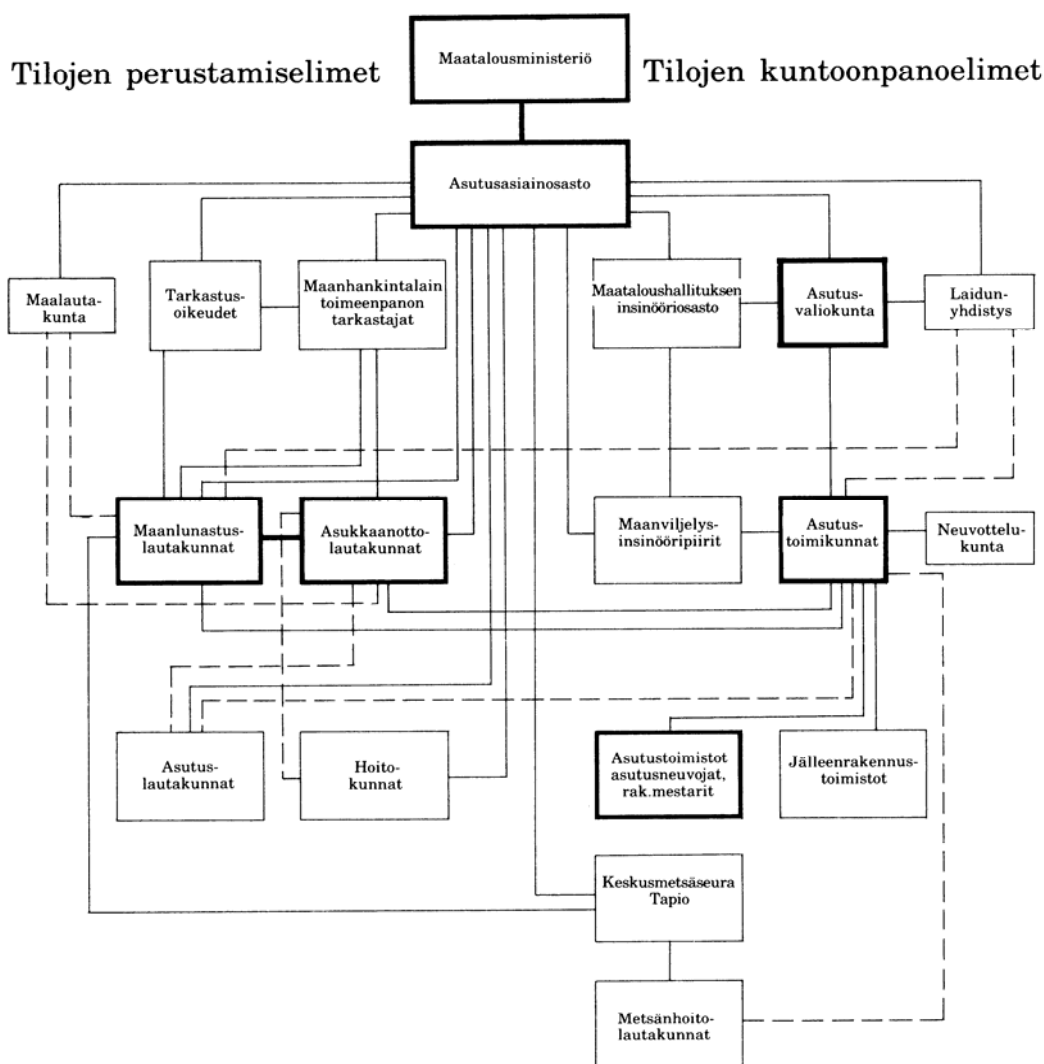
⁴ Laitinen, s. 116—117.

paikallistason organisaatioiden arkistoista, jotka on aikoinaan siirretty Hämeenlinnan maakunta-arkistoon.

2 TOTEUTTAMISORGANISAATIOT

Maanhankintalain toteuttamiseen osallistui useita erilaisia elimiä ja organisaatioita kuten oheisesta kuviosta selviää.¹ Kuvan esittämällä tavalla ne voitiin jakaa kahtia: tilojen perustamisorganisaatiot ja tilojen kuntoonpanoelimet sillä täsmennyksellä, että kummankin haaran osalta ylin johto ja valvonta oli tiukasti keskitetty maatalousministeriön asutusasiainosastolle. Lain toteuttamisessa pyrittiin käyttämään hyväksi jo toiminnassa olevia organisaatioita sellaisenaan tai niitä jollain tavoin vahvistaen.² Tässä esityksessä on pyritty keskittymään vain työn kannalta oleellisimpiin toimielimiin.

Maanhankintalain toimeenpanon organisaatio

¹ Vennamo, Sotien aiheuttaman omien kotien hankinnan ja jälleenrakennustyön organisaatio, s. 50.

² Vennamo, s. 43, 49—51; Laitinen, s. 114—115; Pietiäinen, Leivän syrjässä, s. 130, 134.

2.1 MAATALOUSMINISTERIÖN ASUTUSASIAINOSASTO

Keskeisin asema maanhankintalain toteuttamisessa oli maatalousministeriön asutusasiainosastolla, joka tehtäviensä takia paisui merkittäväksi niin kokonsa kuin asemansakin suhteen. Sen johdossa toimi vuodesta 1943 alkaen osastopäällikkö, ylijohtaja Veikko Vennamo, jonka valtuuksia on luonnehdittu poikkeuksellisen suuriksi. Kun asutusasiainosasto toimi päällikkövirastona, hänen asemansa vielä korostui.¹ Niinpä koko maanhankintalaki tietyllä tapaa henkilöityi Vennamoon

Alun perin maatalousministeriön asutusasiainosasto oli perustettu toteuttamaan vuoden 1936 asutuslakia samalla lakkautetun Asutushallituksen tilalle. Asutusasiainosasto peri Asutushallituksen tehtävät ja samalla sekavan arkistokokonaisuuden.² Käytännössä asutuslakia ei kuitenkaan juuri ehditty toteuttaa: syttynyt sota esti sen.³ Talvisodan jälkeen asutusasiainosasto joutui suuren tehtävän eteen, kun pika-asutuslain mukainen siirtolaisten asuttaminen annettiin sen suoritettavaksi. Asutusasiainosastoon perustettiin erityinen siirtoväen asutustoiminnan johtajan toimi. Hänen käytettävissään oli lähes koko asutusasiainosaston henkilökunta. Jatkosodan alkaminen kuitenkin keskeytti pika-asutuslain toteuttamisen.⁴

Maanhankintalakia ryhdyttiin toteuttamaan suunnilleen samanlaisella organisaatiolla kuin pika-asutuslakiakin kuitenkin tietyin muutoksin. Toiminnan johtaminen keskitettiin entistä selvemmin asutusasiainosastolle. Tällä kertaa työtä johti suoraan asutusasiainosaston päällikkö eli siis ylijohtaja Vennamo. Valtaa sillä oli senkin takia, että se tulkitsi osittain varsin moniselitteistä lainsäädäntöä. Lisäksi asutusasiainosasto ohjasi ja yhtenäisti toimintaa lukuisilla kiertokirjeillä ja määräysten tulkintakirjoilla. Myös suurin osa yksittäisiä tapauksia koskevista lopullisista ratkaisuista tehtiin asutusasiainosastossa.⁵ Muutenkin asutusasiainosasto piti tiukasti ohjaksia käsissään: monien toimielinten oli raportoitava toiminnastaan kerran kuussa.⁶

Toiminnan alkuvaiheissa asutusasiainosaston tärkein tehtävä oli laatia asutussuunnitelma, joka valmistuikin jo vuonna 1945. Sen mukaan sijoitettiin maataloussiirtolaiset eri puolille Suomea.⁷

Voitaneen pitää luonnollisena, että asutusasiainosaston joidenkin arvostelijoiden mukaan lähes diktatorinen valta aiheutti ristiriitoja, joita ei ainakaan vähentänyt ylijohtaja Ven-

¹ Pietiäinen, s. 134; Vennamo—Väisänen, s. 101; Vennamo, s. 39—40, 42; Laitinen, s. 114.

² Pietiäinen, s. 115—128.

³ Kupiainen—Laitinen, s. 44; Pietiäinen, s. 128.

⁴ Laitinen, s. 61—62, 114; Pietiäinen, s. 129.

⁵ Laitinen, s. 114, 119; Vennamo—Väisänen, s. 101—102.

⁶ MHA § 7, 11, 17.

⁷ Väisänen, s. 61.

namon varsin itsetietoiseksi luonnehdittu toiminta. Taustalla vaikuttivat luonnollisesti myös erilaiset käsitykset noudatettavasta asutuspolitiikasta. On melko varmaa, että näilläkin seikoilla oli oma merkityksensä, kun asutusasiainosasto lakkautettiin ja sen tehtäviä jatkamaan perustettiin uudelleen 1.3.1958 Asutushallitus. Vennamon mielestä kaiken takana oli vain halu syrjäyttää hänet vaikutusvaltaisesta asemasta, mutta on syytä muistaa, että maanhankintalain mukaiset asutustoimet oli silloin saatu toteutetuksi jo lähes kokonaan.¹

Tämän työn kannalta ei ole oleellista tutustua tarkasti asutusasiainosaston sisäiseen organisaatioon. On kuitenkin syytä mainita, että asutusasiainosastossa toimi maalautakunta, jonka puheenjohtajana oli osastopäällikkö Vennamo. Sen kahdeksasta jäsenestä kolme edusti maan luovuttajia ja kolme maan saajia. Se saattoi toimia myös jaostoina tai perustaa erillisiä toimikuntia. Varsinkin toiminnan alkuvaiheissa maalautakunta kokoontui varsin usein. Mitään päätösvaltaa sillä ei ollut, sillä se saattoi vain antaa lausuntonsa asioista, jotka sen puheenjohtaja katsoi periaatteellisesti merkittäviksi.²

2.2 MAANHANKINTALAIN TOIMEENPANON TARKASTAJAT

Maanhankintalain toimeenpanon tarkastajia voisi luonnehtia piirihallinnollisiksi elimiksi, vaikka ne eivät suoranaisesti linjaorganisaatioon kuuluneetkaan. Lainsäädännön mukaan maanhankintalain toimeenpanon tarkastajien toimialueen määräsi maatalousministeriö, joka saattoi nimittää samaan piiriin myös useamman tarkastajan. Tällä perusteella asutusasiainosaston toimesta perustettiin kahdeksan maanhankinnan tarkastustoimistoa, joiden toimialueena oli yleensä yksi lääni.³ Jokaisessa toimistossa varsinaisina tarkastajina toimi kolme eri alan ammattilaista: maanmittausinsinööri, agronomi ja metsänhoitaja. Kultakin edellytettiin vankkaa oman alansa asiantuntemusta, ja jokainen tarkasti toimintaa oman alansa kannalta.

Maanhankintalain toimeenpanon tarkastajien tehtävät olivat:⁴

1. tehdä esityksiä tarpeellisista muutoksista maanhankintalakiin ja sen toimeenpanon ohjeisiin ja määräyksiin.
2. valvoa toimipiirinsä maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntia, että ne viivytyksettä ja tehokkaasti hoitavat tehtävänsä, ja tarvittaessa esittää muutoksia lautakuntiin.
3. valvoa, että toiminta tapahtuu lakien, asetusten ja muiden määräysten ja ohjeiden mukaan ja yhdenmukaisesti.

¹ Pietiäinen, s. 138—140, 143; Laitinen, s. 119; Vennamo—Väisänen, erit. s. 268—269.

² MHL § 34—35; MHA § 2; Vennamo—Väisänen, s. 148—153.

³ MHA § 7; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 12. Toimistot olivat Uudenmaan, Varsinais-Suomen, Satakunnan, Hämeen, Mikkelin ja Kymen, Kuopion, Vaasan sekä Oulun ja Lapin maanhankinnan tarkastustoimistot.

⁴ Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 12—13.

4. alistaa kiireellisinä asutusasianosastolle ratkaistavaksi asiat, joista ei voi katsoa antavansa lausuntoa.
5. tarpeen vaatiessa esittää tyytymättömyytensä maanlunastuslautakunnan perustamis- ja arvioimistoimituksissa annettuihin päätöksiin.
6. tarkastaa maanlunastuslautakuntien tilinpito.
7. tehdä kukin erikseen kertomus toiminnastaan kerran kuussa ja lähettää se asutusasianosastolle.

Toiminnan vähentyessä tarkastustoimistoja yhdistettiin siten, että niitä 1950-luvun jälkipuoliskolla oli toiminnassa enää kolme.¹ Asutuslainsäädännön kumoamisen yhteydessä tarkastajille kuuluneiden tehtävien hoito siirtyi asutustarkastajille.²

2.3 TARKASTUSOIKEUDET

Maanhankintalain mukaisissa perustamis- ja arvioimistoimituksissa ensimmäisen asteen muutoksenhakuelimenä toimivat tarkastusoikeudet. Tarkastusoikeuksiin kuului puheenjohtaja ja kuusi jäsentä. Korkein oikeus nimitti puheenjohtajan ja kolme jäsentä, muiksi jäseniksi maatalousministeriö nimitti maanmittausinsinöörin, agronomin ja metsänhoitajan. Laissa korostettiin erityisesti jäsenten kokeneisuutta ja pätevyyttä.³ Nimityksissä tätä esimerkiksi osoitti se, että suurin osa oikeuksien maanmittausinsinöörijäsenistä oli läänin- tai apulaislääninmaanmittausinsinöörejä.⁴ Toiminnassaan tarkastusoikeuksien piti noudattaa maanjako-oikeuksissa noudatettuja menetelmiä. Tarkastusoikeuksien tekemistä päätöksistä voitiin valittaa Korkeimpaan oikeuteen, mutta valitusoikeus oli varsin rajoitettu.⁵

Tarkastusoikeuden piti lähettää jokainen päätöksensä tiedoksi asutusasiainosastolle. Samoin sen piti lähettää kerran kuussa selvitys toiminnastaan.⁶

Maatalousministeriö määräsi tarkastusoikeuksien toimialueet. Aluksi niitä kuten tarkastustoimistojakin perustettiin kahdeksan kappaletta. Niiden toimintapiirit olivat samat kuin tarkastustoimistojen. Maanhankintalain toimeenpanon edistyessä niiden lukumäärä väheni piirien yhdistämisen myötä. Koska tarkastusoikeudet oli perustettu vain maanhankintalain muutoksenhakuelimeksi, ei niillä ollut mitään varsinaisia seuraajia. Asutuslainsäädännön kumoamispäätöksissä kuitenkin todettiin, että tarvittaessa maanhankintalain mukaisia asioita käsiteltiin maanjako-oikeuksissa.⁷ Maanhankintalain toimeenpanoasetuksen

¹ Åberg, s. 296.

² Asetus asutuslainsäädännön kumoamiseen liittyvistä toimenpiteistä (73/1959) § 9.

³ MHL § 38.

⁴ Åberg, s. 298.

⁵ MHL § 88—89; MHA § 158—161.

⁶ MHA § 10—11.

⁷ Laki asutuslainsäädännön kumoamiseen liittyvistä toimenpiteistä (360/1958) § 10.

mukaan tarkastusoikeuksien piti lopettaessaan toimintansa luovuttaa arkistonsa vastaavalle maanjako-oikeudelle.¹

Toiminnan aikana noin joka neljännessä perustamistoimituksesta valitettiin tarkastusoikeuteen. Vastaavasti tarkastusoikeus käsitteli noin 12% kaikista arviointitoimituksista.²

2.4 MAANLUNASTUSLAUTAKUNNAT JA ASUKKAANOTTOLAUTAKUNNAT

Paikallisella tasolla tilojen perustamisista ja niiden asuttamisesta huolehtivat pääasiassa maanlunastuslautakunnat ja asukkaanoittolautakunnat.

Maanlunastuslautakuntiin kuului puheenjohtaja ja neljä jäsentä. Puheenjohtajan, jonka maatalousministeriö määräsi, piti olla maanmittausinsinööri, agronomi tai metsänhoitaja; käytännössä suurimmassa osassa lautakunnista puheenjohtajana oli maanmittausinsinööri. Lisäksi maatalousministeriö määräsi kaksi muuta jäsentä. Lautakuntaan kuului vielä kunnan asutuslautakunnan valitsema maan luovuttajien ja Maatalousseurojen Keskusliiton määräämä maan saajien edustaja. Maanlunastuslautakunnan kuten monista muistakaan maanhankintalain mukaisista tehtävistä ei voinut kieltäytyä. Asutusasiainosaston valtaa henkilökysymyksissä osoitti, että se saattoi koska tahansa vapauttaa lautakunnan jäsenen tehtäviensä hoitamisesta. Lautakunta saattoi ottaa itselleen teknisiä apulaisia ja toimisto-henkilökuntaa.³

Lain mukaan maanlunastuslautakunta saattoi toimia yhden tai useamman kunnan tai kunnan osan alueella. Toimintapiirit määräsi maatalousministeriö.⁴ Suurimmillaan lautakuntien määrä oli vuonna 1945, jolloin niitä oli toiminnassa 147. Maanhankintalain toteutuksen edetessä niiden tarve väheni varsin nopeasti jo 1940-luvun lopulla. Silloin lakkautettiin monia maanlunastuslautakuntia, ja jäljelle jääneiden toimialueita laajennettiin. Määristä saa hyvän kuvan, kun toteaa, että vuonna 1950 toimi vielä 69 maanlunastuslautakuntaa ja että vuonna 1955 luku oli 28. Tehtävien nopeaa vähentymistä kuvaa myös muutokset henkilömäärissä. Kun vuonna 1948 maanlunastuslautakunnissa työskenteli 1 028 henkilöä, vastaava luku vuonna 1953 oli enää 127.⁵ Viimeisetkin maanlunastuslautakunnat lopettivat toimintansa vuonna 1959.⁶ Asutuslainsäädännön kumoamisen yhteydessä

¹ MHA § 10.

² Åberg, s. 298.

³ MHL § 36, 39; MHA § 3, 13. Luettelo maanlunastuslautakunnista ja niiden puheenjohtajista vuonna 1945 on Åbergin artikkelin sivuilla 294—295.

⁴ MHL § 34.

⁵ Åberg, s. 294—296.

⁶ Arkistoaineksen supistamiskomitean asutusasiainjaoston muistio 11.12.1968, joka on Valtionarkiston pöytäkirjan 5/1968, 16.12.1968 liitteenä, Seulontapäätösten kopiot, HMA:n virka-arkisto.

maanlunastuslautakunnille määrätty tehtävät siirtyivät maankäyttölain mukaisille maankäyttötoimikunnille, joita uuden lain mukaan voitiin perustaa asutustarkastajien piireihin.¹

Maanlunastuslautakuntien keskeisimmät tehtävät liittyivät asutustarkoituksiin tarvittavan maan hankintaan ja tilojen, tonttien ja muiden alueiden muodostamiseen.² Maanlunastuslautakunnan piti antaa toiminnastaan asutusasiamiehille vahvistetun kaavan mukainen kertomus joka kuukausi; vuodesta 1954 alkaen joka neljäs kuukausi.³

Asukkaanottolautakunnissa oli puheenjohtaja ja kolme jäsentä. Puheenjohtajana toimi vastaavan maanlunastuslautakunnan puheenjohtaja tai agronomi- tai metsänhoitajajäsen. Lautakunnan jäsenistä kahden piti edustaa maan saajia ja yhden maan luovuttajia. Asukkaanottolautakuntien toimialueet olivat lain mukaan samat kuin maanlunastuslautakuntien. Aivan samoin kuin maanlunastuslautakunnissakin saattoi maatalousministeriö koska tahansa peruuttaa lautakunnan jäsenelle antamansa määräyksen ja velvoittaa valitsemaan uusi jäsen välittömästi.⁴

Asukkaanottolautakuntien tehtävät siirtyivät asutuslainsäädännön kumoamisen yhteydessä kunnallisille asutuslautakunnille, jotka toimivat asutushallituksen ja asutustarkastajien, myöhemmin asutuspiirien asutustoimistojen valvonnan alaisina.⁵

Asukkaanottolautakuntien keskeiset tehtävät liittyivät maansaantihakemusten hyväksymiseen, asukkaiden valitsemiseen ja näiden osoittamiseen muodostetuille tiloille, tonteille ja alueille.⁶

2.5 ASUTUSVALIOKUNTA JA ASUTUSTOIMIKUNNAT SEKÄ ASUTUSTOIMINNAN JOHTAJAT

Keskeisessä asemassa tilojen kuntoonpanossa, rakentamis-, raivaus- yms. töissä olivat Maatalousseurojen Keskusliitto ja sen alaiset maanviljelys- ja talousseurat (21 kpl). Lisäksi niille kuului monia maanhankintalakiin liittyviä valvontatehtäviä. Tarkemmin tehtävät ja niissä tapahtuneet muutokset selviävät liitteestä 2. Asutusvaliokunta ja asutustoimikunnat olivat kaikissa toimissaan niitä varten säädetyn toimivalta-asetuksen mukaan asutus-

¹ Laki asutuslainsäädännön kumoamiseen liittyvistä toimenpiteistä (360/1958) § 11; Maankäyttölaki (358/1958) § 25, 27; muutos (408/1965) § 26; Sarkkinen, Itsenäisyyden ajan asutustoimintaan liittyvien arkistojen proveniensi Oulun maakunta-arkistossa, s. 7.

² Laitinen, s. 114.

³ MHA § 17; muutos 152/1954 § 17; Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 5—8.

⁴ MHL § 34, 37; MHA § 3.

⁵ Laki asutuslainsäädännön kumoamiseen liittyvistä toimenpiteistä (360/1958) § 11; Laki maankäyttölain muuttamisesta (408/1965) § 25; ks. myös Laki asutuslautakunnista (695/1962), muutettu 407/1965.

⁶ Vennamo, s. 51; Laitinen, s. 114.

asiainosaston valvonnan ja ohjauksen alaisia.¹ Lain täytäntöönpanon edistyessä tehtäviä siirrettiin jossain määrin Keskusliitolta seuroille ilmeisesti ainakin osittain turhan byrokratian välttämiseksi.²

Maatalousseurojen Keskusliittoon asetettiin maanhankintalakiin liittyviä tehtäviä hoitamaan asutusvaliokunta, maanviljelys- ja talousseuroihin vastaavasti asutustoimikunta. Asutusvaliokuntaan kuuluivat Keskusliiton toiminnanjohtaja sekä agronomi, arkkitehti ja lakimies, jotka maatalousministeriö määräsi. Valiokuntaa voitiin tarvittaessa täydentää metsänhoitajalla ja maan saajia edustavalla henkilöllä. Asutustoimikuntaan kuuluivat maanviljelys- tai talousseuran toiminnanjohtaja sekä agronomi ja rakennusammattilainen (joko arkkitehti tai rakennusmestari). Maatalousministeriö saattoi määrätä toimikuntaa täydennettäväksi lakimiehellä ja metsänhoitajalla. Lisäksi toiminnanjohtajan tilalle voitiin nimittää joku muu agronomi.³

Asutusvaliokunnassa ja asutustoimikunnissa noudatettiin kollegiaalista päätöksentekoa. Asetuksessa veloitettiin pitämään kokouksissa pöytäkirjaa. Asutustoimikuntia johtivat käytännössä erityiset asutustoiminnan johtajat. Asutustoimikuntien avuksi jokaiseen maanviljelys- ja talousseuraan piti asettaa neuvoa-antavaksi elimeksi erityinen neuvottelukunta, joka ainakaan kaikissa seuroissa ei toiminut kovinkaan aktiivisesti.⁴

Kenttätasolla rakentamista ja tilojen kuntoonlaittamista ohjasivat ja avustivat maanviljelys- ja talousseurojen asutusneuvojat ja rakennusmestarit, jotka toimivat paikallisissa asutustoimistoissa.⁵

Maanhankintalain toteuttamistöiden ollessa kiireisimmillään seurojen osalta kesällä 1948 asutustoimikunnilla oli yhteensä 1 370 kokopäiväistä ja 21 osapäiväistä toimihenkilöä. Näistä asutusneuvoja oli 257 ja rakennusmestareita 313. Lisäksi avustavissa tehtävissä oli 98 työsopimussuhteista henkilöä. Kaikkiaan asutustoimikuntien palveluksessa ehti vuoden 1948 aikana olla 1 729 henkilöä. Sen jälkeen henkilöstön määrä väheni varsin nopeasti.

¹ Laitinen, s. 115; Asetus maanhankintalaissa Maatalousseurojen Keskusliitolle sekä maanviljelys- ja talousseuroille annetun toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 1.

² Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 71; Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö III. Maanhankintalain mukaan muodostettujen tilojen myynti asukkaille. Monistettu komiteamietintö 1951:61, s. 9; Asetus toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 2—3 sekä muutokset A 388/1946, A 383/1950 ja A 64/1951.

³ Asetus toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 4—7.

⁴ Asetus toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 13; Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö IV. Monistettu komiteamietintö 1952:22, s. 1.

⁵ Åberg, s. 289; Laitinen, s. 115—116; Sipiläinen, Vuoden 1945 maanhankintalain organisaatio, s. 3.

Viimeisen kerran lukumäärä oli yli tuhannen (1 091) vuonna 1951. Vuonna 1957 palveluksessa oli enää 424 henkilöä.¹

Tehtävien supistuminen antoi mahdollisuuden myös organisaation keventämiseen. Vuonna 1951 annetulla asetuksella maatalousministeriö saattoi järjestää asutustoimikunnan tehtävät jollain muulla tavalla, jos asutustehtäviä oli enää vähän. Käytännössä asutustoimikunnat lakkautettiin ja tehtävät siirrettiin asutustoiminnan johtajalle. Vuoden 1952 alussa näin oli tapahtunut jo kymmenen seuran osalta muiden seuratesa varsin nopeasti jäljessä. Samalla muodostui asutustoiminnan johtajan virasto. Neuvoa-antavan elimen nimi muuttui asutustoiminnan johtajan neuvottelukunnaksi.²

Asutuslainsäädännössä maanviljelys- ja talousseuroille annetut tehtävät siirtyivät vähitellen asutustarkastajille — viimeisetkin vuonna 1963 tai 1964, jolloin asutustoiminnan johtajien toiminnan voidaan katsoa päättyneen. Ajankohta vaihteli jossain määrin eri seurojen alueella.³ Maataloushallinnossa tapahtuneiden lukuisten muutosten seurauksena asutustarkastajien tehtävät siirtyivät vuonna 1965 asutuspiirien asutustoimistoille, joita puolestaan vuonna 1971 seurasivat maatalouspiirien maataloustoimistot ja vuonna 1991 maaseutupiirit ja edelleen vuonna 1993 maaseutuelinkeinopiirit.⁴

¹ Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö IV, s. 2; Laitinen, s. 117.

² Asetus maanhankintalaissa Maatalousseurojen Keskusliitolle sekä maanviljelys- ja talousseuroille annetun toimivallan käyttämisestä annetun asetuksen muuttamisesta (64/1951) § 6; Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö IV, s. 3; Sipiläinen, s. 3—4.

³ Asetus eräiden maanviljelys- ja talousseuroille kuuluneiden tehtävien siirtämisestä asutustarkastajille 11/1961, 119/1963 ja 110/1964; Sipiläinen, s. 4; Sarkkinen, s. 7.

⁴ Asetus eräiden asutustarkastajille sekä maanviljelys- ja talousseuroille annettujen tehtävien siirtämisestä asutustoimistoille 531/1965; Laki asutushallinnosta (406/1965) § 1; Laki maataloushallinnosta (89/1971) § 1; Laki maatilahallinnosta (1236/1990) § 1; Laki maaseutuelinkeinohallinnosta (1199/1992) § 1—2.

3 MENETTELY KÄYTÄNNÖSSÄ

Tietyn asukkaan osoittaminen tietylle tilalle jakautui kahteen vaiheeseen: tarvittavan maa-alueen hankkimiseen ja toisaalta asukkaan osoittamiseen maa-alueelle. Erityisesti maanhankintalain toimeenpanoasetus sääteli tarkasti käytettäviä menetelmiä.

3.1 MAANHANKKIMINEN

Tarvittavien maa-alueiden hankkiminen ja niiden arvon määrittely jakautui kahteen vaiheeseen: perustamis- ja arviointitoimituksiin. Pika-asutuslain toteuttamisen yhteydessä oli havaittu, että toimitukset viivästyivät, jos tilojen ja asuntotonttien perustamisen yhteydessä pyrittiin samalla määrittelemään suoritettavat korvaukset sekä uusien tilojen ja asuntotonttien arvo. Niinpä maanhankintalain yhteydessä näistä oli tehty kaksi erillistä prosessia.¹

Jo ennen perustamistoimituksia maanlunastuslautakuntien tehtävänä oli selvittää, kuinka paljon sen alueella maata oli saatavissa ensisijaisilta luovutusvelvollisilta. Sen jälkeen oli vielä yleispiirteisesti selvitettävä, kuinka paljon ja minkä laatuista maata oli mahdollisesti lunastettavissa toissijaisilta luovuttajilta. Kummankin ryhmän osalta oli laadittava vahvistetun kaavan mukainen lista ja lähetettävä sen kaksoiskappale maatalousministeriölle.² Ministeriön oli puolestaan ilmoitettava, montako ja minkälaisia tiloja maansaantihakemusten mukaan maanlunastuslautakunnan alueelle oli perustettava.³

3.1.1 Perustamistoimitukset

Perustamistoimituksessa maanlunastuslautakunta päätti ja määräsi valtion maiden ottamisesta ja muiden alueiden pakkolunastamisesta sekä rakennusten ja rakennuspuiden ottamisesta ja pakkolunastamisesta. Tämä tapahtui paikan päällä tapahtuneessa katselmuksessa. Kullekin (otettavalle tai pakkolunastettavalle) tilalle tai alueelle oli laadittava asutussuunnitelma, joka koostui tilusselelmästä ja arviokirjasta. Määräys koski soveltuvin osin myös vapaaehtoisella kaupalla valtiolle luovutettavia alueita.

Käytännössä perustamistoimitukset alkoivat alkukokouksella, josta oli ilmoitettava kuultuksella kunnan ilmoitustaululla ja sanomalehdissä; lisäksi alueen maanomistajille oli toimitettava kirjallinen kutsu. Kokouksissa pidettiin pöytäkirjaa, johon oli kirjattava lyhyt selostus käsiteltävästä asiasta. Erityisesti määrättiin, että pöytäkirjaan oli merkittävä läsnäolevat asianosaiset, laaditut asutussuunnitelmat, siihen tehdyt huomautukset ja vaatimukset, maanlunastuslautakunnan asiasta tekemät päätökset sekä esitetyt tyytymättömyyden

¹ Åberg, s. 289.

² MHA § 51.

³ MHA § 53.

ilmaukset. Pakkolunastettavista ja valtiolta otettavista alueista piti tehdä määrätyn kaavan mukainen päätös.¹

Perustamistoimituksen lopputuloksena oli yleispiirteinen tilusselitelmä ja arviokirja, jotka oli laadittava vahvistetun kaavan mukaisesti. Siihen sisältyi jokaisen muodostettavan tilan, asuntotontin tai lisäalueen sekä muodostettavien alueiden sijainti pääpiirteissään ja yleispiirteiset rajat; luettelo perustettavien tilusten maatalous- ja metsämaista, rakennuksista ja muista etuuksista. Lopullista arviointia varten tarkastettiin lisäksi tilusten, rakennusten ja puuston laatu ja kunto. Lisäksi tilusselitelmään piti sisältyä maanlunastuslautakunnan ehdotus siitä, mitä kuivatus-, tie-, metsänparannus-, rakentamis- ja raivaustöitä perustettaville tiluksille olisi suoritettava valtion kustannuksella.²

Tässä vaiheessa maanluovuttajalle varattiin 15 vuorokautta aikaa myydä lunastettava alue asukkaanottolautakunnan määräämälle henkilölle tai valtiolle, jolloin maata ei pakkolunastettaisi. Toimituksesta laadittiin siinä tapauksessa luovutuskirja. Alueen luovuttaja ja osoitettu ostaja saivat sopia hinnan keskenään, joskin maanlunastuslautakunta vielä vahvisti sen. Tätä byrokratiaa vähentävää menettelyä pyrittiin suosimaan mm. sillä, että vapaaehtoisella kaupalla alueensa valtiolle myyvä luovuttaja sai kauppahinnan korkeampi-korkoisina obligaatioina kuin pakkolunastuskorvauksen.³

Jos kaikki asutussuunnitelmaan kuuluneet alueet myytiin perustamistoimituksen jälkeen vapaaehtoisilla kaupoilla asutettaville, siihen liittyvät asiakirjat ja kartat lähetettiin maanmittauskonttoriin säilytettäväksi, kunhan kaikki merkinnät luovutuksista ja siitä, että arviointi oli käynyt tarpeettomaksi, oli tehty. Ennen lähettämistä asiakirjat oli sidottava.⁴

Asutussuunnitelman valmistuttua se oli luettava ja selitettävä asianosaisille loppukokouksessa. Tyytymättömyys tehtyihin päätöksiin oli ilmoitettava heti samassa kokouksessa. Jos joku oli esittänyt tyytymättömyytensä, asian käsitteli ja ratkaisi tarkastusoikeus paikan päällä pitämässään katselmuksessa. Asetuksen mukaan istunto oli pyrittävä pitämään kahden viikon kuluessa loppukokouksesta. Tarkastusoikeuden päätöksestä ei voinut valittaa.⁵

¹ MHL § 74—77; MHA § 56—97.

² MHA § 98.

³ MHL § 74; Väisänen, s. 64; Åberg, s. 290.

⁴ Lisäyksiä asutusasiainosaston julkaisuissa N:o 7, 13 ja 18 annettuihin maanhankintalain toimeenpano-ohjeisiin, s. 5.

⁵ MHL § 82, 89; MHA §101—103; Åberg, s. 290.

3.1.2 Arviointitoimitukset

Kun pakkolunastuspäätös oli saanut lainvoiman, voitiin ryhtyä suorittamaan arviointia korvauksista ja hinnoista. Kaikki tehdyt asutussuunnitelmat tarkastettiin ja vahvistettiin lopullisesti. Tämä tapahtui arviointikokouksessa.

Maanlunastuslautakunnan puheenjohtajan oli ilmoitettava arviointikokouksesta maanmittauskonttorille, joka antoi jokaiselle arviointitoimitukselle oman toimitusnumeron. Arviointikokoukseen asianosaiset oli kutsuttava samalla tapaa kuin perustamistoimitukseen. Asianosaiseksi katsottiin myös muodostettavan tilan uusi asukas, jos sellainen oli jo nimetty. Muutoinkin noudatettiin samoja menettelytapoja kuin perustamistoimituksissa.

Viimeistään arviointitoimituksessa oli määriteltävä lopullisesti muodostettavien tilojen, asuntotonttien ja lisäalueiden tarkat rajat. Ne oli myös paalutettava maastoon.¹

Toimituksen lopputuloksena oli lopullinen tilusselitelmä ja arviokirja, joka oli laadittava erikseen jokaiselle muodostettavalle tilalle, asuntotontille ja lisäalueelle tai -osuudelle. Sen laatimisessa oli noudatettava vahvistettua kaavaa eli käytännössä se laadittiin käyttäen hyväksi maatalousministeriön vahvistamaa lomaketta.

Lopullinen tilusselitelmä ja arviokirja osoitti kullekin tilalle, asuntotontille ja lisäalueelle annettujen tilusten rajat ja alat tiluslajeittain sekä näiden että rakennusten, rakennuspuiden, metsän ja muiden etuuskien arvot ja niiden perusteella määritellyn kokonaishinnan. Lisäksi oli mainittava perustamistoimitukseen sisältyvät tie- ja muut suunnitelmat. Arviointikirjassa oli erikseen lueteltava kullekin luovuttajalle suoritettava korvaus.²

Pakkolunastettavien alueiden osalta maanlunastuslautakunnan maanmittausinsinöörin oli suoritettava jakolain mukainen piirirajankäynti.³

Kun asia oli käsitelty loppuun, asianosaisilla oli neljätoista vuorokautta aikaa esittää tyytymättömyytensä tehtyihin päätöksiin. Tässä tapauksessa tarkastusoikeuksien tekemistä päätöksistä sai valittaa Korkeimpaan oikeuteen, jos pakkolunastetun alueen tai etuuden arvo todennäköisesti oli yli 20 000 markkaa tai jos asia koski piirirajankäyntiä.⁴

Kun arviointitoimitus oli saanut lainvoiman, maatalousministeriölle piti lähettää lyhennysjäljennös toimituspöytäkirjasta sekä jäljennös lopullisesta tilusselitmästä ja arviokirjasta. Sama jäljennös oli toimitettava myös Maatalousseurojen Keskusliitolle, mutta asian kiireellisyys vuoksi maatalousministeriön asutusasiainosasto määräsi varsin pian, että se

¹ MHL § 85; MHA § 107—128.

² MHA § 129—131.

³ MHL § 87.

⁴ MHL § 89; MHA § 138.

oli lähetettävä suoraan paikalliselle maanviljelys- tai talousseuralle.¹ Samaa asutussuunnitelmaa koskevat alkuperäiset perustamis- ja arvioimistoimitusten asiakirjat oli nidottava ja lähetettävä niihin kuuluvine karttoineen säilytettäväksi maanmittauskonttoriin.² Piirirajankäynteihin sovellettiin jakolain määräyksiä.³

3.2 ASUKKAANOTTAMINEN

Maata haluavan henkilön oli jätettävä maansaantihakemuksensa lokakuun 1. päivään 1945 mennessä. Hakemus tehtiin kahtena kappaleena vahvistetulle lomakkeelle.⁴ Siirtoväen hakemukset jätettiin heidän kotikuntansa hoitokunnalle tai kunnallislautakunnalle. Muut maansaantiin oikeutetut jättivät hakemuksensa kotikuntansa asutuslautakunnalle.⁵ Käytäntö vaikutti ratkaisevasti myös asutettavien sijoittumiseen: siirtoväki asutettiin sijoitussuunnitelmassa määrätyille sijoitusalueilleen ja muut lähinnä kotikuntaansa.⁶ Lisä-alueita tai -etuutta koskevat anomukset voitiin esittää perustamiskokouksessa. Myöhästyneet hakemukset voitiin ottaa käsittelyyn vain, jos myöhästymiselle voitiin esittää pätevä syy.⁷

Kotikuntien toimielimet tutkivat tehdyt hakemukset ja antoivat niistä lausuntonsa. Niiden piti ottaa kantaa siihen, olivatko hakemusten tiedot oikein, oliko hakija oikeutettu maanhankintalain mukaiseen maansaantiin ja myönteisessä tapauksessa millainen tila tai asuntotontti hakijalle oli annettava. Hakemusten molemmat kappaleet annettujen lausuntojen kera toimitettiin maatalousministeriölle, joka laati niiden perusteella sijoitussuunnitelman.⁸

Maatalousministeriössä hakemukset käsitteli asutusasiainosasto, joka merkitsi niihin oman lausuntonsa. Lain mukaan viimeistään sijoitussuunnitelman valmistumisen jälkeen hakemusten kaksoiskappaleet piti lähettää asianomaiselle asukkaanottolautakunnalle.⁹

Asukkaanottolautakunnassa asian käsittely tapahtui kahdessa vaiheessa, mitä myös asutusasiainosasto omissa ohjeissaan erityisesti painotti.¹⁰ Ensin asukkaanottolautakunta päätti, oliko hakija oikeutettu saamaan maata maanhankintalain mukaisesti. Jos päätös oli myönteinen, asukkaanottolautakunta ratkaisi, millainen tila tai asuntotontti hänelle kuului.

¹ MHL § 95; Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 71.

² MHL § 95; MHA § 140.

³ MHA § 138, 140.

⁴ MHA § 163, muutettu A 861/1945. Alkuperäisen asetuksen mukaan hakemus piti jättää 1.9.1945 mennessä.

⁵ MHL § 68.

⁶ Laitinen, s. 108.

⁷ MHL § 68; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 19; Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 10.

⁸ MHA § 164.

⁹ MHA § 165.

¹⁰ Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 9.

Tähän päätökseen tyytymätön sai valittaa tehdystä päätöksestä maatalousministeriölle.¹ Lisäalueiden osalta päätöksen teki maanlunastuslautakunta.² Tehdyistä päätöksistä piti ilmoittaa vahvistetun kaavan mukaisesti maatalousministeriölle.³

Toisena vaiheena asukkaanottolautakunnan päätöksenteossa oli asukkaan osoittaminen määrätylle tilalle tai asuntotontille. Tämä saattoi tapahtua vasta, kun ensimmäisen päätöksen valitusajka oli päättynyt tai kun maatalousministeriö oli ratkaissut valituksen. Luonnollisesti se edellytti myös sitä, että maanlunastuslautakunta oli ehtinyt muodostaa tarvittavat uudet tilat ja asuntotontit. Tehdystä osoittamispäätöksestä ei voinut valittaa.⁴

Osoittamispäätöksestä oli ilmoitettava paikalliselle maanviljelys- tai talousseuralle. Samalla seuralle oli lähetettävä jäljennös yleispiirteisestä tilusselitteestä ja arviokirjasta.⁵

3.3 HALLINTASOPIMUKSET

Tämän jälkeen asioiden hoitaminen siirtyi paikallisen maanviljelys- tai talousseuran huoleksi. Seuran tehtävänä oli antaa vahvistetun kaavan mukainen todisteellinen tieto osoittamispäätöksestä hakijalle.⁶ Samalla hänet kutsuttiin allekirjoittamaan hallintasopimus, joka oli solmittava 30 vuorokauden kuluessa siitä, kun hakija oli saanut tiedon osoittamispäätöksestä. Jos hakija kieltäytyi sopimuksen teosta tai määräaika kului umpeen, asiakirjat oli palautettava lähettäjälle uuden asukkaan valitsemista varten. Samalla katsottiin hakijan luopuneen oikeudestaan saada maata maanhankintalain perusteella.⁷

Sopimus tehtiin kolmena kappaleena maatalousministeriön vahvistamille lomakkeille, joita oli erilaisia eri maansaantiryhmiä ja tilalajeja varten. Yksi kappale sopimuksesta lähetettiin maatalousministeriölle, toinen kappale annettiin asukkaalle ja kolmas kappale jäi maanviljelys- tai talousseuran arkistoon. Kolmannen kappaleen kanssa arkistoiitiin myös virkatodistukset ja valtakirjat. Sopimuksessa luonnollisesti kerrottiin asukkaan ja tilan tiedot. Lisäksi siihen sisältyi kuvaus alueen viljelyksien ja rakennusten sen hetkisestä kunnosta. Sopimuksessa myös määrättiin asukkaalle asetetuista raivaus-, rakentamis- ja muista

¹ MHL § 69; MHA § 166; Väisänen, s. 66.

² MHA § 168.

³ MHA § 167.

⁴ MHL § 95; MHA § 170; Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 9; Väisänen, s. 66.

⁵ MHL § 95; ks. myös Väisänen, s. 66.

⁶ MHA § 173; Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 89.

⁷ MHL § 99; MHA 173—174; Asetus toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 3.

velvollisuuksista, joiden piti asetuksen mukaan olla hyvin kohtuullisia. Sopimus tehtiin viideksi vuodeksi.¹

Maanviljelys- tai talousseuran tehtävänä oli valvoa, että asukas noudatti tehtyä sopimusta ja täytti siinä asetetut velvollisuudet. Tarvittaessa seura saattoi järjestää katselmuksia, joista tehtiin pöytäkirja kahtena kappaleena: toinen seuralle tilan asiakirjoihin liitettäväksi, toinen asutusasiainosastolle. Asutusasianosaston ohjeiden mukaan näiden tarkoituksena oli ohjata asukasta oikeaan suuntaan. Jos laiminlyönnit kuitenkin osoittautuivat suuriksi, saatettiin hallintasopimus purkaa.²

3.4 MUODOSTETTujen TILOJEN MYynti ASUKKAILLE

Viimeistään kun oli kulunut viisi vuotta hallintasopimuksen teosta tai kun muodostettu tila maanviljelys- tai talousseuran asutustoimituskunnan mielestä oli myyntikunnossa, piti asukkaalta tiedustella ostohalukkuutta. Aloitteen saattoi tehdä myös asukas itse. Jos asukas oli halukas ostamaan, hän teki vahvistetun kaavan mukaisen ostoanomuksen. Kaupungeissa ja kauppaloissa aloitteentekijä oli kaupungin-/kauppalanhallitus tai muu kunnallinen toimielin.³

Asutustoimikunnassa täytettiin sen jälkeen myyntiselvityslomakkeen hinnoitteluosa, joka toimi käsittelyssä konseptina. Se lähetettiin paikalliselle asutusneuvojalle, joka tunsu parhaiten muodostetun uuden tilan tilanteen. Asutusneuvoja puolestaan täydensi tietoja lähinnä kertoen, miten tilaa oli hoidettu ja miten asetetut velvollisuudet oli täytetty. Konsepti palautui takaisin toimikunnalle, joka viimeisteli sen ja kirjoitti puhtaaksi. Tämän jälkeen myyntiesitykseen liitettiin mukaan maansaantihakemus, asukkaan kappale hallintasopimuksesta, lopullinen tilusselitelmä ja arviokirja sekä jäljennös tilakortista. Lisäksi mukaan liitettiin tarvittaessa muita mahdollisia asiakirjoja (rakennusarviokirja, katselmuspöytäkirjoja yms.). Asutustoimikunta antoi myös lausuntonsa lopullisesta myyntihinnasta.⁴

¹ MHL § 98; MHA § 177—179, § 179 muutettu osin A 309/1947 ja A 645/1948; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 107—108; Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 90—92.

² MHA § 180, 185; Asetus toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 3; Toimeenpano-ohjeet 1945, s. 108—109.

³ MHL § 105, muutettu L 631/1950; Väisänen, s. 67; Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö III. Maanhankintalain mukaan muodostettujen tilojen myynti asukkaille, s. 9—10.

⁴ Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittämään asetetun komitean mietintö III. Maanhankintalain mukaan muodostettujen tilojen myynti asukkaille, s. 10.

Alun perin oli suunniteltu, että asiakirjat olisi tämän jälkeen lähetetty Maatalousseurojen Keskusliitolle, mutta kun tilojen myynti 1950-luvun alussa varsinaisesti alkoi, määräsi asutusasiainosasto asiakirjat lähetettäväksi suoraan itselleen.¹

Asutusasiainosastossa asioiden käsittelyjärjestys oli tarkkaan määrätty, mutta sen yksityiskohtaisella tuntemuksella ei ole tämän esityksen kannalta merkitystä. Lopullisen päätöksen myyntihinnasta teki asutusasiainosasto. Määräysten mukaan kauppakirjat allekirjoitti osastopäällikkö eli siis ylijohaja Veikko Vennamo, varmensi toimistopäällikkö; lisäksi nimensä niihin merkitsivät asiaa valmistellut esittelijä ja jaostopäällikkö.²

¹ Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittelemään asetetun komitean mietintö III. Maanhankintalain mukaan muodostettujen tilojen myynti asukkaille, s. 9; Asetus toimivallan käyttämisestä (507/1945) § 2—3, muutettu A 383/1950.

² Tarkka kuvaus menettelytavoista sisältyy em. komiteanmietintöön, erityisesti s. 10 ja 22.

4 ARKISTOJA KOSKEVAT OHJEET

4.1 ASIAKIRJAN AKTIIVIVAIHETTA KOSKEVAT OHJEET

Suoranaisia asiakirjan aktiivista käyttövaihetta koskevia asiakirjahallinnollisia ohjeita annettiin varsin vähän, jos mukaan ei lasketa suoraan lainsäädännössä määrättyjä tapoja käsitellä asiakirjoja. Maatalousministeriön asutusasiainosaston antamat ohjeet ja määräykset rajoittuivat miltei yksinomaan varsin yleiseen maanlunastus- ja asukkaanottolautakunnille suunnattuun ohjeeseen, jonka mukaan lautakuntien oli pidettävä arkistonsa kunnossa ja järjestyksessä, jotta tarvittaessa asiakirjat oli helposti ja nopeasti löydettävissä. Lisäksi asutusasiainosasto suositteli, että arkiston hoidosta ja käytöstä vastaisi vain yksi henkilö: arkisto säilyisi paremmin kunnossa.¹

Täysin selvän asiakirjahallinnollisen määräyksen asutusasiainosasto antoi diaarien käytöstä. Sen mukaan kaikki saapuneet virkakirjeet sekä yksityishenkilöiden kirjelmät ja anomukset oli diariotava. Saapuneita kiertokirjeitä ei tarvinnut merkitä diaariin. Saapuville ja lähteville asiakirjoille oli pidettävä erillisiä diaarikirjoja, joihin kirjeet ja tiedustelut merkittiin aikajärjestyksessä. Jos lähtävä kirje oli vastaus saapuneeseen kirjeeseen tai tiedusteluun, piti siitä tehdä viittaukset diaarikirjoihin saapuneen ja lähteneen kirjeen kohdalle. Ohjeessa suositeltiin saapuneiden ja lähetettyjen asiakirjojen säilyttämistä eri kansioissa. Lisäksi siinä ehdotettiin harkittavaksi, kannattaako asiakirjat säilyttää päivämäärän mukaisessa järjestyksessä. Vaihtoehdoksi asetettiin asia- tai jokin muu ryhmitys. Asian ratkaiseminen jätettiin kuitenkin toimielimen omaan harkintaan. Ohjeessa tosin suositeltiin käytettäväksi ainakin kahta ryhmää: kirjeenvaihto asutusasiainosaston kanssa ja muut.²

Toinen selvä asiakirjatuotantoon vaikuttava asutusasiainosaston määräys koski maanlunastuslautakuntia. Ne veloitettiin pitämään jatkuvaa pöytäkirjaa niistä asioista, jotka käsiteltiin varsinaisten katselmustoimitusten ulkopuolella.³

4.2 JÄLKIKÄTEINEN JÄRJESTÄMINEN JA SEULONTA

Sen jälkeen kun toiminnan kiivain vaihe oli ohitettu 1950-luvun lopulla ja oli siirrytty maanhankintalaista maankäyttölakiin, heräsi tarve saattaa järjestykseen syntyneet arkistokokonaisuudet. Osaltaan tähän luonnollisesti vaikutti se, että maanhankintalain toteutamisorganisaatiot oli lakkautettu yksi toisensa jälkeen. Määrällisesti suurimmat arkistot olivat syntyneet asutustoimikunnille ja asutustoiminnan johtajille. Myös suurin osa annetuista ohjeista ja määräyksistä koski yksinomaan tämän viranomaisen arkistoja.

¹ Lisäyksiä asutusasiainosaston julkaisuissa N:o 7 ja 13 annettuihin maanhankintalain toimeenpano-ohjeisiin, s. 6; Toimeenpano-ohjeet 1948, s. 9.

² Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 3—4.

³ Toimeenpano-ohjeet 1946, s. 1; Toimeenpano-ohjeet 1947, s. 7.

4.2.1 Asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistot

Asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistojen järjestäminen perustui Asutushallituksen antamiin ohjeisiin.¹ Niillä vahvistettiin käytettävä järjestelykaava ja veloitettiin järjestämään ja luetteloimaan syntynyt arkistoina. Järjestelykaava lähti perinteisestä asiakirjojen ulkoiseen muotoon perustuvasta ABC-kaavasta. Pääryhmiä ei luonnollisestikaan saanut muuttaa, mutta alaryhmien osalta maatalousseurat saivat poiketa mallista tarpeellisessa määrin (järjestelykaava liitteenä 3). Arkistosta oli myös laadittava arkistoluettelo säilytysyksikön tarkkuudella.

Pääryhmistä A, B ja C ei katsottu olevan aihetta antaa yksityiskohtaisia ohjeita, mutta ryhmän D osalta kehoitettiin järjestämään toisteet vastaanottajan mukaiseen aakkosjärjestykseen. Ryhmässä E piti noudattaa samoja ohjeita saapuneisiin kirjeisiin. Tällöin ei ilmeisesti ajateltu sitä, että näin diaari menetti osan merkitystään asiakirjahakemistona. Tarkimmat järjestelyohjeet annettiin H-sarjan osalta, sillä yhtä tilaa tai asuntotonttia koskevat asiakirjat piti yhdistää yhdeksi aktiksi². Myös aktin sisäinen järjestys oli tarkoin määrätty. Asiakirjojen kokoaminen aktiksi piti aloittaa, kun tilaa tai asuntotonttia koskeva kauppa- kirja oli allekirjoitettu. Järjestelykaavan mukaan piti muodostaa erilliset sarjat hallintasopimustiloja ja vapaakauppajärjestelyjä varten. Ohjeen mukaan hakemistona toimi myyntikortisto, joka piti järjestää kunnittain ostajan nimen mukaiseen aakkosjärjestykseen. Itse aktit piti laittaa asutushallitukselta saataviin pahvisiin kansiin ja järjestää myyntikortiston mukaiseen numerojärjestykseen.

Lisäksi ohjekirjeessä veloitettiin määräämään arkistolle vastuunalainen hoitaja, jonka tehtävänä oli huolehtia arkiston järjestämisestä, arkistoluettelon pitämisestä sekä asiakirjojen lainaamisesta.

Vuonna 1962 annettiin lupa Asutushallituksen ja sen alitilittäjien tiliasiakirjojen seulo- miseen. Sen mukaan kertyneet tilitositteet saatiin hävittää viiden vuoden kuluttua tili- vuoden päättymisestä. Tilitositteiden joukosta piti kuitenkin kerätä talteen keskeneräisiin

¹ Asutushallituksen kirje maanviljelys- ja talousseurojen asutustoiminnan johtajille 16.11.1959, 31290/1113-59 rf 11204, Hämeen läänin asutustoimikunnan ja asutustoiminnan johtajan arkisto, Saapuneet kirjeet 1961—64, Ec3:72—73, HMA.

² Tila-aktiin piti liittää seuraavat asiakirjat: 1. tilan muodostamista koskevat asiakirjat (tilusselitelmat yms.), 2. asukkaanottoa ja hallintasopimusta koskevat asiakirjat (nimeämisilmoitus, kutsu hallinta- sopimuksen tekoon, hallintasopimus liitteineen), 3. ennen tilan myyntiä tilan hallinnassa tapahtuneet muutokset (hallintasopimuksen teosta kieltäytymis- ja luopumisasiakirjat, hallintasopimuksen siirtoa tai jatkamista koskevat asiakirjat, tilapäistä vuokraamista yms. koskevat asiakirjat), 4. hallintasopi- muksen valvontaa koskevat asiakirjat (tarkastuspöytäkirjat, velvoitteiden muutokset ja huomau- tukset), 5. myyntiasiakirjat (myyntiesitys, kauppa- kirja ja tilakortti yms.), 6. raivausta koskevat asia- kirjat, 7. perustamispalkkiota koskevat asiakirjat, 8. metsäasiakirjat, 9. rakentamista koskevat asia- kirjat, 10. laina-asiat ja 11. muut asiat. Myös eri aloja koskevat kortit sijoitettiin aktiin.

asioihin liittyvät tositteet. Lisäksi piti varmistaa, että palkanmaksuista säilyisivät tiedot luotettavalla tavalla.¹

Asutustoiminnan johtajien lopettaessa toimintansa Asutushallitus antoi ohjeet myös arkiston käsittelystä.² Lähtökohtana siinä oli, että syntyneet arkistot muodostivat omat kokonaisuutensa, eikä niitä saanut sekoittaa muihin arkistoihin. Arkisto siis piti päättää, vaikka tällaista termiä ei kirjeessä käytettykään. Sen mukaan tehtäviä jatkaneille asutustarkastajille voitiin siirtää heidän tehtävissään tarvittava uusien asiakirja-aineisto. Se piti kuitenkin pitää erillään asutustarkastajan muusta arkistosta. Sen jälkeen kun asutustarkastaja ei niitä enää tarvitsisi, asiakirjat piti palauttaa takaisin alkuperäiseen yhteyteensä. Vain siinä tapauksessa, että asutustarkastaja suoritti loppuun asutustoimen johtajan aloittaman toimen, voitiin asiakirjat liittää hänen arkistoonsa.

Ilmeisesti vuonna 1959 annetulla arkistonhoito-ohjeella ei vielä ollut ehtinyt olla kovin suurta vaikutusta, sillä samassa kirjeessä Asutushallitus patisti seuroja suorittamaan hallussaan olevien arkistojen inventoinnin ja alustavan luetteloinnin niiden siirtoa ja hävittämistä varten. Samalla ilmoitettiin, että tiloja koskevien asiakirjojen järjestämisestä tila-akteiksi voitiin luopua, ellei siinä ollut päästy jo aivan loppusuoralle; toisaalta valmiita akteja ei ollut lupa hajottaa. Ohjeessa Asutushallitus edellytti aineiston inventointia säilytysyksikön tarkkuudella. Arkistojen järjestelyn valvonta uskottiin seurojen toiminnanjohtajille.

Ohjeet asiakirjojen seulomisesta annettiin maatalousministeriön kirjeellä 16.12.1964. Se oli laadittu Uudenmaan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan arkiston perusteella, ja Valtionarkisto oli antanut suostumuksensa asiakirjojen hävittämiseksi. Ohjeessa annettiin lupa hävittää toisarvoiseksi katsottuja asiakirjoja. Monisivuisessa asiakirjassa lueteltiin tarkasti asiakirjat, jotka sai hävittää ja jotka piti säästää. Ohjeessa noudatettiin varsin maltillista linjaa seulonnan suhteen: hävittämislupa annettiin vain varsin pieneen osaan materiaalia. Lisäksi ohjeen mukaan asiakirjoja saatiin jättää hävittämättä, jos niiden erottaminen säilytettävistä oli kovin työlästä. Tila-akteiksi kootut asiakirjat määrättiin säilytettäväksi kokonaisuudessaan; jos niitä sen sijaan ei vielä ollut ennätetty koota, voitiin osa niihin kuuluvista asiakirjoista hävittää. Lisäksi varsin monen maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan arkistot oli valittu ns. malliarkistoiksi, joista asiakirjoja sai hävittää vain hyvin rajoitetusti. Seuroille annettiin myös velvollisuudeksi säilyttää kaikista asiakirjoista mallikappale.³

¹ Asutushallituksen kirje maanviljelys- ja talousseuroille sekä maankäyttötoimikunnille 24.9.1962, 31441/1510-62/ri 14819, Hämeen läänin asutustoimikunnan ja asutustoiminnan johtajan arkisto, Saapuneet kirjeet 1961—64, Ec3:72—73, HMA.

² Asutushallituksen kirje maanviljelys- ja talousseurojen toiminnanjohtajille sekä asutustarkastajille 13.8.1963, 28089/1700-73; 15689, Hämeen läänin asutustoimikunnan ja asutustoiminnan johtajan arkisto, Saapuneet kirjeet 1961—64, Ec3:72—73, HMA.

³ Maatalousministeriön kirje Asutushallitukselle 16.12.1964, 3475/11 MM 1964 rf 7023; Asutushallituksen kirje maanviljelys- ja talousseurojen toiminnanjohtajille sekä asutustarkastajille 29.11.1963,

4.2.2 Maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien arkistot

Ensimmäinen suoranaisesti maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien arkistojen jälkikäteistä järjestämistä ja seulomista koskeva määräys oli edellä mainittu lupa hävittää tiliasiakirjoja Asutushallituksen alitilittäjien arkistoista.

Vuonna 1968 Valtionarkisto antoi suostumuksensa arkistojen yleiseen seulomiseen. Päätöksen perustelumuiotiossa arkistoaineuksen supistamiskomitea valittaa sitä, että lautakuntien arkistot oli hoidettu huonosti mm. kiireen ja tehtävien suuren määrän vuoksi. Lisäksi asiakirjat oli siirretty organisaatiomuutosten ja muiden syiden takia useaan kertaan paikasta toiseen, mikä ei voinut olla vaikuttamatta asiakirjojen ulkoiseen kuntoon ja järjestykseen.

Maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien hoitamista tärkeimmistä asioista säilyivät tiedot joko Asutushallituksen¹ tai maanmittauskonttoreiden arkistoissa, joten lautakuntien jäljelle jääneitä arkistoja voitiin arkistoaineuksen supistamiskomitean mielestä seuloa varsin runsaasti. Silti myös pysyvästi säilytettäviä asiakirjoja jäi. Näihin kuuluivat luonnollisesti kirjediaarit. Samoin kohdeltiin lautakuntien tehtävien hoidossa syntyneitä luetteloja ja kortistoja. Pysyvästi säilytettäväksi määrättiin mm. maanhakijoiden luettelot ja kortistot, periaatepäätösluettelot, asukkaaksiottoluettelot, luettelot luovutusvelvollisista tiloista, maansaajien luettelot ja kortistot, luettelot perustamistoimituksista ja vapaaehtoisista kaupoista. Sen sijaan näihin liittyvien yksittäisten päätösten toisteet saatiin hävittää, jos tiedot kävivät ilmi luetteloista ja pöytäkirjoista.

Lautakuntien pöytäkirjat määrättiin säilytettäväksi pysyvästi. Hyväksyt maansaantihakemukset lisämaansaantia koskevia lukuun ottamatta saatiin hävittää. Hylätyistä hakemuksista piti säilyttää syntymäpäivään perustuva otos. Talteen määrättiin otettavaksi 8., 18. ja 28. päivänä syntyneiden hakemukset.

Saapuneista kirjeistä määrättiin säilytettäväksi vain tärkeimmät; mm. viranomaisilta tulleet kirjeet sai hävittää. Lähetettyjen kirjeiden toisteet määrättiin säilytettäväksi lukuun ottamatta kuulutuksia, tiedoksiantoja ja muita vähämerkityksellisiä lähetteitä.²

40971/1700-63; 23792; molemmat: Hämeen läänin asutustoimikunnan ja asutustoiminnan johtajan arkisto, Saapuneet kirjeet 1961—64, Ec3:72—73, HMA.

¹ Tällä arkistoaineuksen supistamiskomitea tarkoittanee entiselle maatalousministeriön asutusasiainosastolle muodostunutta arkistoa.

² Valtionarkiston pöytäkirja 5/1968, 16.12.1968 liitteineen, Seulontapäätösten kopiot, HMA:n virka-arkisto.

5 ARKISTOT HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTOSSA

Vaikka tiedot ovatkin tarkentuneet arkistotietokannan perusrekisterin keräämisen yhteydessä, hyvän lähtökohdan tilanteen tarkasteluun tarjoaa painettu yleisluettelo¹, sillä se kuvastaa varsin hyvin tilannetta siinä vaiheessa, kun arkistot oli siirretty maakunta-arkistoon. Maanhankintalakiin liittyvät arkistot on sen perusteella jaoteltavissa kolmeen ryhmään: tarkastusoikeudet, maatalouspiirien maataloustoimistot sekä perustamis- ja arviointitoimistusten asiakirjat. Maantieteellisesti asiakirjat kattavat pääasiallisesti vain entisen Hämeen läänin alueen.

Näistä maatalouspiirien maataloustoimistoja pitää jo tässä vaiheessa käsitellä hieman tarkemmin. Maakunta-arkistossa on Tampereen² ja Hämeenlinnan³ maatalouspiirien maataloustoimistojen arkistot. Itse asiassa tällainen nimeäminen on jossain määrin harhaanjohtavaa. Nimet kertovat vain aineiston luovuttajan, sillä kummassakaan arkistossa ei ole lainkaan maatalouspiirien maataloustoimistojen omaa arkistomateriaalia. Sen sijaan ne koostuvat useiden eri arkistonmuodostajien arkistoista, jotka ovat eri aikoina joutuneet maatalouspiirien maataloustoimistoille. Täysin vastoin (ulkoista) provenienssiperiaattia ei silti ole toimittu, sillä eri arkistonmuodostajien aineistot on pidetty omina kokonaisuuksinaan: niistä on tehty useita osa-arkistoja. Näihin kuuluvat myös maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien sekä asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien asiakirjat.

Selvittämättä on, onko Uudenmaan ja Hämeen maanhankinnan tarkastustoimistojen asiakirjoja lainkaan säilynyt. On mahdollista, että tarkastustoimistojen aineistoa olisi edelleen asutustarkastajien seuraajien hallussa. Tosin voi myös olla niin, että piirien yhdistämiset ja muut organisaatiomuutokset ovat olleet asiakirjojen säilymisen kannalta kohtalokkaita. Hämeenlinnan maakunta-arkistoon siirretyn materiaalin joukosta niitä ei kuitenkaan ole löytynyt.

Yleisemmälläkin tasolla on selvittämättä, onko kaikki maanhankintalakiin ja sen toteuttamiseen liittyvä aineisto kokonaisuudessaan tullut jo siirretyksi maakunta-arkistoon. Mitenkään täysin mahdollistana en pitäisi ajatusta, että maatalouspiirien maataloustoimistojen seuraajien hallusta vielä löytyisi asiaan liittyvää arkistoinesta.

5.1 TARKASTUSOIKEUDET

Hämeenlinnan maakunta-arkistoon on siirretty sekä pika-asutuslain mukaiset Hämeen ja Uudenmaan läänien tarkastusoikeuksien arkistot että maanhankintalain mukainen Hämeen

¹ Maakunta-arkistojen yleisluettelo 1, s. 61; korjattu ja täydennetty versio löytyy internetistä (noudettu 24.9.1999), URL: http://www.uta.fi/~takako/hma_val3.htm#Maahallinto.

² Luovutus 28/1983, Leveranssikirja 1968—1990, Aea:2, HMA:n virka-arkisto.

³ Luovutus 31/1986, Leveranssikirja 1968—1990, Aea:2, HMA:n virka-arkisto.

tarkastusoikeuden arkisto. Pika-asutuslain mukaiset tarkastusoikeuksien arkistot ovat tulleet Valtionarkistosta vuonna 1975.¹ Ne muodostuvat asiakirjoista, jotka lääneittäin toimineet asutustuomarit olivat kuukausittain lähettäneet maatalousministeriön asutusasiainosastolle.² Hämeen tarkastusoikeuden arkiston on luovuttanut Etelä-Suomen maaoyikeus, jolle asiakirjat olivat joutuneet kuten maanhankintalaissa ja sen toimeenpano-asetuksessa edellytetäänkin.³

Määrällisesti arkistot ovat varsin pieniä:

Arkistonmuodostaja	Hyllymetriä
Hämeen läänin tarkastusoikeus	0,12
Uudenmaan läänin tarkastusoikeus	0,08
Hämeen tarkastusoikeus	0,28

Tarkastusoikeuksien arkistot HMA:ssa.

Pika-asutuslain mukaiset tarkastusoikeuksien arkistot ovat selvästi noudattaneet järjestelmää, jossa jokaiseen asiaan (”pykälään”) kuuluvat asiakirjat muodostavat oman aktin. Päälyllylehdien muodostaa tehty päätös, ja sen välistä löytyvät asian käsittelyn eri vaiheissa esitetyt asiakirjat. Hakemistona toimii erillinen luettelo.

Maanhankintalain mukaisia tarkastusoikeuksien arkistoja maakunta-arkistossa on siis vain yksi. Järjestämistapa poikkeaa pika-asutuslain aikana noudatetusta. Arkisto muodostuu sidotuista kirjoista, joissa asiat esitetään alioikeuksien tuomiokirjojen tapaisesti pöytäkirjamuodossa: pykälät seuraavat toisiaan käsittelyjärjestyksessä. Asioihin liittyviä muita asiakirjoja ei ole sidottu pöytäkirjoihin eikä niitä myöskään ole säilynyt erillisinä. Kun pöytäkirjoissa usein vain viitataan esitettyihin asiakirjoihin, joista korkeintaan ydinkohdat selostetaan itse pöytäkirjassa, on asioiden selvittäminen taustoja tuntemattomalle jossain määrin ongelmallista. Pöytäkirjat muodostuvat yleensä asioiden lyhyestä esittelystä, asianosaisten esittämistä vaatimuksista ja tehdystä päätöksestä. Pöytäkirjojen käyttämistä toisaalta helpottaa jokaiseen siteeseen jälkikäteen laadittu aakkosellinen hakemisto käsittelystä tiloista ja niiden omistajista. Muita tarkastusoikeuden asiakirjoja ei ole säilynyt.

5.2 MAANLUNASTUSLAUTAKUNNAT

Maanlunastuslautakuntien aineistot ovat siis tulleet maakunta-arkistoon maatalouspiirien maataloustoimistojen luovuttamina. Kummassakin luovutuksessa kaikkia arkistoihin sisältyviä maanlunastuslautakuntien aineistoja on käsitelty yhtenä kokonaisuutena, johon yksittäisen maanlunastuslautakunnan asiakirjat kuuluvat. Kummassakin maakunta-arkistossa

¹ Luovutus 4/1975, Leveranssikirja 1968—1990, Aea:2, HMA:n virka-arkisto.

² Jaakko Sarkamon PM 5.12.1974, joka on Valtionarkiston kirjeen 153-53-75/8.5.1975 liitteenä, HMA 102/140/1975, Saapuneet kirjeet 1975, Ea:51, HMA:n virka-arkisto.

³ Luovutus 11/1991, Leveranssikirja 1990—1996, Aea:3, HMA:n virka-arkisto.

olevassa maatalouspiirin maataloustoimiston arkistossa kaikki siihen kuuluvat maanlunastuslautakuntien aineistot muodostavat siis yhden osa-arkiston (oikeampaa kaikeksi tässä tapauksessa olisi puhua maanlunastuslautakuntien kokoelmista). Tampereen maatalouspiirin maataloustoimiston arkiston luovutusluettelossa on tosin merkitty aineiston provenienniksi maankäyttötoimikunta.¹ Tältä osin asia on myöhemmin korjattu maakunta-arkistossa.

Kaikkiaan Hämeenlinnan maakunta-arkistossa on 17 maanlunastuslautakunnan arkistot:

Arkistonmuodostaja	Hyllymetriä
Maanlunastuslautakunta n:o 62	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 63	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 64	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 65	0,24
Maanlunastuslautakunta n:o 66	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 67	0,12
Maanlunastuslautakunta n:o 68	0,06
Maanlunastuslautakunta n:o 69	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 70	0,02
Maanlunastuslautakunta n:o 72	0,05
Maanlunastuslautakunta n:o 73	0,10
Maanlunastuslautakunta n:o 74	0,12
Maanlunastuslautakunta n:o 75	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 76	0,52
Maanlunastuslautakunta n:o 77	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 78	0,08
Maanlunastuslautakunta n:o 79	0,09

Maanlunastuslautakuntien arkistot HMA:ssa

Maantieteellisesti ne kattavat varsin hyvin entisen Hämeen läänin alueen. Kuten asetelmasta on nähtävissä, suurin osa arkistoista on varsin pieniä.

Kaikkien maanlunastuslautakuntien arkistoista löytyvät jatkuvat pöytäkirjat, joihin siis kirjattiin perustamis- ja arvioimistoimitusten ulkopuolella tehdyt päätökset ja jossain määrin myös muita asioita. Hieman alle puolella eli kahdeksan lautakunnan osalta ne muodostavat myös ainoan säilyneen materiaalin.² Jatkuvia pöytäkirjoja on siis pidetty tärkeänä aineistona, kun niiden säilymisestä on huolehdittu näin hyvin. Muu säilynyt aineisto onkin hajanaisempaa. Pääasiassa sen muodostavat erilaiset luettelot vapaaehtoisista kaupoista,

¹ Reversaali 28/1983, Reversaalit 1982—1987, Fc:7, HMA:n virka-arkisto.

² Nämä ovat maanlunastuslautakunnat n:o 62, 63, 64, 69, 70, 73, 75 ja 78.

muodostuneista tiloista, tonteista ja alueista sekä leimaverovapautuksista. Näitä löytyy seitsemän maanlunastuslautakunnan arkistosta.¹

Kannattaa ehkä hetkeksi pysähtyä maanlunastuslautakunta 76:n arkistoon, joka on selvästi suurin hyllymetrimäärältään. Osaltaan tätä selittää sen pitkä toiminta-aika. Viimeiset merkinnät jatkuvasta pöytäkirjasta löytyvät vuoden 1958 lopusta, jolloin sen toiminta-alue pöytäkirjaan tehtyjen merkintöjen perusteella kattoi huomattavan osan Uuttamaata ja Hämettä.² Pitkän ajanjakson takia sille yksinkertaisesti ehti syntyäkin paljon asiakirjoja. Toisaalta maanlunastuslautakunta 76:n arkisto näyttäisi muita paremmin säilyneeltä. Se on ainoa, josta on löydettävissä diaareita, jotka muodostavatkin lähes puolet hyllymetrimäärästä, ja edes yksi yksittäinen tilikirja. Kun organisaatiomuutoksia ei ollut, ei myöskään ollut niin suurta vaaraa asiakirjojen joutumisesta katkoskohdissa hukkaan.

Suurin osahan maanlunastuslautakunnista oli suhteellisen lyhytikäisiä. Toiminnan vähenyessä niitä yhdistettiin, ja tehtävänsä lopettanut lautakunta luovutti keskeneräiset työnsä sekä myös arkistonsa toimintaa jatkavalle. Kuittauksia tällaisista luovutuksista ja vastaanotoista on löydettävissä myös jatkuvista pöytäkirjoista.³ Arkistoaineksen säilymisen kannaltahan tällainen muutos luonnollisesti muodosti uhkatekijän. Pöytälaatikoihin ja arkistokaappeihin saattoi helposti unohtua vähämerkityksellisenä pidettyä aineistoa, kun ennen kaikkea huolehdittiin tärkeimmän aineiston siirtymisestä.

Osaltaan aineiston huonoa säilymistä saattaa selittää sekin, ettei kiireellisimpinä aikoina sitä aina edes syntynyt, kun maanlunastuslautakunnat eivät ehtineet laatia kaikkia vaadittuja asiakirjoja.⁴ Ei varmaan ole mitenkään mahdotonta ajatella, että lautakunnat ovatkin lähettäneet ainutkertaisen alkuperäisen asiakirjan, vaikka niiden olisi pitänyt laatia jäljennös tai ote siitä.

Maakunta-arkistoon maanlunastuslautakuntien aineistot ovat joutuneet kuten lainsäädäntö ja muut määräykset antavat aiheen olettaakin. Kun viimeisetkin maanlunastuslautakunnat lopettivat toimintansa, niiden hallussa olleet arkistot ovat joutuneet maankäyttötoimikunnille, mistä myös Tampereen maatalouspiirin maataloustoimiston luovutusluettelon virheellinen proveniensi antaa viitteitä. Sen jälkeen niiden haltijaksi on tullut asutuspiirin

¹ Maanlunastuslautakunnat n:o 65, 68, 72, 74, 76, 77 ja 79.

² Maanlunastuslautakunta 76:n pöytäkirja, Maanlunastuslautakuntien pöytäkirjat, Ca1:10, Maanlunastuslautakuntien arkistot (Hämeenlinna), HMA.

³ Ks. esim. Maanlunastuslautakunta 74:n pöytäkirja § 1679, 30.6.1950, Maanlunastuslautakuntien pöytäkirjat, Ca1:7; Maanlunastuslautakunta 77:n pöytäkirja 29.6.1951, § 16, Maanlunastuslautakuntien pöytäkirjat, Ca1:11 ja Siirtopöytäkirja 29.6.1951, Luovutus- ja vastaanottopöytäkirjat, Ca1:14; kaikki: Maanlunastuslautakuntien arkistot (Hämeenlinna), HMA.

⁴ Arkistoaineksen supistamiskomitean asutushallintojaoston PM 11.12.1968, joka on Valtionarkiston pöytäkirjan 5/1968, 16.12.1968 liitteenä, Seulontapäätösten kopiot, HMA:n virka-arkisto.

asutustoimisto.¹ Kun ne puolestaan lopettivat toimintansa, aineistot siirtyivät edelleen maatalouspiirien maataloustoimistoille, jotka siis luovuttivat ne vihdoin maakunta-arkistoon.

5.3 ASUKKAANOTTOLAUTAKUNNAT

Vain osa entisessä Hämeen läänissä toimineiden asukkaanottolautakuntien arkistoista on löytänyt tiensä maakunta-arkistoon Hämeenlinnan ja Tampereen maatalouspiirien maataloustoimistojen luovutusten yhteydessä. Erityisesti Hämeenlinnan maatalouspiirin osalta kato on lähes täydellinen.

Tampereen maatalouspiirin osalta kaikkien asukkaanottolautakuntien aineisto on järjestetty yhdeksi sarjaksi maanlunastuslautakuntien yhteyteen. Koko aineisto sopii kuuteen arkistokoteloon (yhteensä 0,53 hyllymetriä). Hämeenlinnan maatalouspiirin osalta jäljellä olevat arkistot on puolestaan järjestetty ja luetteloitu virheellisesti asutustoiminnan johtajien pöytäkirjojen yhteyteen (yhteensä 0,20 hyllymetriä).

Määräysten mukaanhan asukkaanottolautakunnan toimipiiri oli sama kuin vastaavan maanlunastuslautakunnan. Arkistotietokannan perustietojen keräämisvaiheessa päädyttiin kuitenkin ratkaisuun, jossa yhden kunnan alueella toiminutta asukkaanottolautakuntaa on käsitelty omana arkistonmuodostajana. Niinpä lautakunta on nimetty jonkun tietyn kunnan asukkaanottolautakunnaksi (esimerkiksi Kurun asukkaanottolautakunta). Ratkaisu on hyvin perusteltu, ja se perustuu arkistoista saatavaan käsitykseen. Asiakirjoista saa sen kuvan, että yksittäinen asukkaanottolautakunta on todella toiminut vain yhden kunnan alueella. Pöytäkirjoissa ja muissa asiakirjoissa lautakunnat ovat nimenneet itsensä jonkun tietyn kunnan asukkaanottolautakunnaksi. Sen sijaan asiakirjoista ei juuri löydy viittausta esimerkiksi asukkaanottolautakunnan numeroon kuten esimerkiksi on vastaavissa maanlunastuslautakunnan papereissa. Aineisto oli luovutuksen yhteydessä myös järjestetty kunnittain. Sen palauttaminen edes loogisella tasolla vastaamaan maanlunastuslautakuntien osalta noudatettua, useasti muuttunutta jakoa olisi hyvin vaikeaa ellei peräti täysin mahdotonta.

Arkistotietokannan tietojen keräämisen yhteydessä maakunta-arkistosta löytyi 28 asukkaanottolautakunnan aineistoa. Yksittäisen lautakunnan arkistot ovat hyvin pieniä. Niiden keskimääräinen koko on 0,02 hyllymetriä, suurimmankin ollessa vain 0,08 hyllymetriä. Pääasiallinen materiaali muodostuu osittain valmiille pöytäkirjalomakkeille tehdyistä päätöksistä maansaantihakemuksiin ja osoittamisasioissa. Jossain määrin pöytäkirjojen välistä löytyy myös asutusasiainosastolle lähetettyjä luetteloja asukkaaksi otetuista henkilöistä.

¹ Ks. myös luovutuspyytäkirja 4.5.1959, jolla Maankäyttötoimikunta 5 luovuttaa maanlunastuslautakuntien kalustoa ja arkistoja Maankäyttötoimikunta 1:lle, Luovutus- ja vastaanottopyytäkirjat, Ca1:14, Maanlunastuslautakuntien arkistot (Hämeenlinna); HMA; vrt. myös Arkistoaineksen supistamiskomitean asutushallintojaoston PM 11.12.1968.

Asukkaanottolautakuntien arkistojen kohtalot ovat osittain yhteneviä maanlunastuslautakuntien vastaavien kanssa.¹ Näin myös niiden katoamista selittävät samantapaiset seikat. Asukkaanottolautakuntien päättäessä toimintansa niiden arkistot ovat ilmeisesti yhdessä maanlunastuslautakuntien asiakirjojen kanssa ainakin osittain joutuneet maankäyttötoimikunnille. Esimerkiksi Maankäyttötoimikunta 1 lähetti haltuunsa joutuneen Kurun asukkaanottolautakunnan arkiston Maankäyttötoimikunta 21:lle vuonna 1961.² Ilmeisesti läheskään kaikissa tapauksissa näin ei ole tapahtunut, mikä selittäisi aineiston katoamisen. Selvittämättä on, onko aineistoa joutunut asukkaanottolautakuntien seuraaja-organisaatioiksi määrätyille kunnallisille asutuslautakunnille ja sitä kautta edelleen kunnallisiin arkistoihin. Maankäyttötoimikunnille joutuneet arkistot ovat siirtyneet asutuspiirien asutustoimistoille ja edelleen maatalouspiirien maataloustoimistoille.

5.4 PERUSTAMIS- JA ARVIOINTITOIMITUSTEN ASIAKIRJAT

Maanhankintalain mukaisten perustamis- ja arviointitoimitusten asiakirjat muodostavat omat kokonaisuutensa, jotka kuuluvat kahteen laajempaan kokoelmaan:

Kokoelma	Hyllymetriä
Hämeen MHL:n mukaisten maanmittaus- toimitusten pohjamateriaali	11,30
Pirkanmaan MHL:n mukaisten maan- mittaustoimitusten pohjamateriaali	12,60

Pika-asutus-, maanhankinta- ja maankäyttölakien perustamis-, arviointi- ja katselmustoimitusten asiakirjat HMA:ssa.

Myös näitä asiakirjoja on siis vain entisen Hämeen läänin alueelta. Provenienssinsa puolesta kokoelmat ovat jossain määrin ongelmallisia, sillä niihin sisältyy pika-asutus-, maanhankinta- ja maankäyttölain mukaisten perustamis-, arviointi- ja katselmustoimitusten asiakirjoja. Provenienssi olisi todennäköisesti selvitettävissä, mutta se olisi varsin työlästä, sillä se edellyttäisi jokaisen toimituksen käsittelemistä erikseen. Esimerkiksi maanhankintalain mukaisen yksittäisen perustamis- ja arviointitoimituksen asiakirjat periaatteessa kuuluisivat sen suorittaneen maanlunastuslautakunnan arkistoon.

Ulkoisesti kokoelma muistuttaa varsin suuresti maanmittausasiakirjoja. Lain määräysten ohella tähän on vaikuttanut se, että toimitusten suorittajana on ollut maanmittausinsinööri. Jokaista perustamis- ja arviointitoimitusta (asutussuunnitelmaa) vastaa kokoelmassa oma aktinsa, johon siis kuuluvat kaikki toimituksessa syntyneet asiakirjat. Jokaisella toimituksella on maanmittauskonttorilta saatu oma toimitusnumerosa. Aktien paksuudet vaihtelevat luonnollisesti suuresti riippuen toimitusten laajuudesta ja monimutkaisuudesta.

¹ Vrt. Arkistoaineksen supistamiskomitean asutushallintojaoston PM 11.12.1968.

² Maankäyttötoimikunta n:o 1:n kirje Maankäyttötoimikunta n:o 21:lle, 20.2.1961, 294/III.s, Asukkaanottolautakuntien pöytäkirjat, Cb:3, Maanlunastuslautakuntien arkistot (Tampere), HMA.

Aktin rungon muodostavat pääasiassa pöytäkirjana laadittu selostus, mitä asian edistyessä on tehty. Lisäksi aktista löytyvät erilaiset alustavat ja lopulliset arviointipöytäkirjat sekä toimituksen yhteydessä mahdollisesti piirretyt kartat, joista isokokoisimpia säilytetään teknisistä syistä akteista erillään. Toimituksen valmistuttua jokaiseen aktiin on laadittu sisällysluettelo. Sen jälkeen ne on lähetetty maanmittauskonttoriin. Todennäköisesti vasta siellä ne on varustettu (pahvisilla) kansilehdillä, sillä ne muistuttavat suuresti ”normaalien” maanmittaustoimitusten kansilehtiä. Samalla aktit ovat saaneet maanmittaussystematiikan mukaisen säilytysnumeron.

Muutenkin lakia ja muita määräyksiä on siis noudatettu: asiakirjat on lähetetty säilytettäväksi maanmittauskonttoriin. 1990-luvun puolivälissä ne kuitenkin ”palautettiin” maaseutuelinkeinopiireille, jotka puolestaan luovuttivat ne edelleen maakunta-arkistoon.¹ Maanmittauskonttorissa todennäköisesti luovutuksen yhteydessä kokoelmiin on laadittu erillinen hakemisto, jossa luetellaan aktin tarkkuudella, mitä kuntaa, kylää tai aluetta akti koskee, kuinka monta lehteä ja karttaa siihen sisältyy, sen säilytysnumero sekä mistä säilytyskotelosta se on löydettävissä. Tällä hetkellä asiakirjoja säilytetään maanmittauskonttorin antamassa järjestyksessä arkistokoteloissa kunta- ja kyläjärjestyksessä, joka on sama kuin säilytysnumerojärjestys.

5.5 MAANVILJELYSSEUROJEN ASUTUSTOIMIKUNNAT JA ASUTUSTOIMINNAN JOHTAJAT

Määrällisesti ja myös ehkä sisällöllisesti suurimman kokonaisuuden maanhankintalain mukaisista asiakirjoista muodostavat asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistot. Periaatteessahan näiden välillä saattaisi olla jossain määrin eroa, mutta sitä ei ole mitenkään huomioitu arkistoja järjestettäessä. Siksi jatkossa asutustoimikunnan ja asutustoiminnan johtajan aineistoja käsitellään yhtenä kokonaisuutena.

Kaikkiaan Hämeenlinnan maakunta-arkistossa on viiden maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan asiakirjoja:

¹ Hämeenlinnan maaseutuelinkeinopiiri, luovutus 27/1995 ja Pirkanmaan maaseutuelinkeinopiiri, luovutus 28/1995, Leveranssikirja 1990—1996, Aea:3, HMA:n virka-arkisto. Käytännössä asiakirjat siirrettiin suoraan maanmittauskonttorista maakunta-arkistoon.

Arkistonmuodostaja	Hyllymetriä
Hämeen läänin maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja	56,10
Hämeen-Satakunnan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja	42,60
Itä-Hämeen maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja	31,40
Keski-Suomen maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja	4,13
Satakunnan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja	4,04

Maanviljelysseurojen asutustoiminnan johtajien arkistot HMA:ssa

Varsinaisesti maakunta-arkistossa on vain Hämeen läänin, Hämeen-Satakunnan ja Itä-Hämeen asutustoiminnan johtajan arkistot. Kahden muun (Keski-Suomen ja Satakunnan) osalta aineisto käsittää pääasiassa vain tila-akteja.

Keski-Suomen ja Satakunnan asutustoiminnan johtajien arkistoja on joutunut uuteen paikkaan siltä osin kuin kuntia on kuulunut tai siirretty Tampereen asutustarkastajan piiriin (Virrat; Hämeenkyrö, Ikaalinen, Kihniö, Parkano, Suoniemi ja Viljakkala). Samoin joitakin Hämeen läänin maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan toimialueen kuntia on kuulunut tai siirretty Tampereen asutustarkastajan piiriin (Kylmäkoski, Sääksmäki, Toijala, Urjala ja Valkeakoski).¹ Todennäköisesti asutustoiminnan johtajien lopettaessa toimintansa näitä kuntia koskevat aktit on siirretty Tampereelle. Asutustarkastajat ovat siis tarvinneet tila-akteja jokapäiväisessä toiminnassaan. Eri paikoista tulleita asiakirjoja ei kuitenkaan ole sekoitettu keskenään, vaan niitä on käsitelty omina kokonaisuuksinaan kuten Asutushallitus ohjeissaan korostikin. Käytön päättymisen jälkeen tila-akteja ei kuitenkaan ole palautettu alkuperäiseen yhteyteensä, vaan ne ovat jääneet Tampereelle, josta ne siirrettiin maakunta-arkistoon yhdessä Hämeen-Satakunnan asutustoiminnan johtajan aineiston ja muun maatalouspiirin maataloustoimiston luovutuksen kanssa.

Hämeen läänin asutustoiminnan johtajan varsinaisen arkiston luovuttajana oli Hämeenlinnan maatalouspiirin maataloustoimisto, joka samassa yhteydessä siirsi myös hallussaan olleen Itä-Hämeen asutustoiminnan johtajan arkiston maakunta-arkistoon. Itäisen Hämeen asiakirjojen joutuminen Hämeenlinnaan selittyy sillä, että huhtikuun alusta 1963 Lahden seutu eli pääpiirteissään entinen asutustoiminnan johtajan toimialue kuului Hämeenlinnan

¹ Asutustarkastajien piireistä ja niiden muutoksista ks. maatalousministeriön päätös asutustarkastajapiireistä 835/1948, asetus asutustarkastajien toimialueista 395/1960 ja sen muutos A 47/1963; ks. myös maakunta-arkistonhoitaja Seppo Myllyniemen tarkastuskertomus 10.12.1974 (22/1974) Tampereen maatalouspiirin maataloustoimiston arkistosta, Tarkastuskertomukset, HMA:n virka-arkisto.

asutustarkastajan piiriin.¹ Arkistosta tosin puuttuu joidenkin Itä-Hämeen asutustoiminnan johtajan piiriin kuuluneiden kuntien tila-aktit.

Jokaisen maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan aineistot muodostavat siis oman kokonaisuutensa, osa-arkistonsa. Hämeen läänin maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan osalta osa-arkistoja on peräti kaksi kappaletta, sillä sellaiset löytyvät sekä Hämeenlinnan että Tampereen maatalouspiirien maataloustoimistojen arkistoista.

Kaikissa arkistoissa tiloja koskevat asiakirjat on järjestetty Asutushallituksen ohjekirjeen mukaisiksi tila-akteiksi. Niistä on löydettävissä ohjeessa mainittuja ryhmiä käsitteleviä asiakirjoja. Määrällisesti ne muodostavat suurimman osan arkistoista. Hämeen läänin ja Itä-Hämeen maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan arkistoissa on aktit vielä jaoteltu eri alasarjoihin (Ha, Hb ja Hg) sen mukaisesti, koskevatko ne hallintasopimustiloja, vapaa-kauppatiloja vai maanhankintalain 110 §:n mukaisia tiloja². Myös Keski-Suomen ja Hämeen läänin (Tampereen maataloustoimiston maatalouspiirin osalta) asutustoiminnan johtajien arkistoissa asiakirjat on ryhmitelty vastaavalla tavalla, vaikka ne onkin sijoitettu samaan alasarjaan. Sen sijaan Hämeen-Satakunnan asutustoiminnan johtajan arkistossa on vain tila-akteiksi kutsuttu yhteissarja, joka sisältää kaikki nämä ryhmät. Tällä perusteella voidaan yrittää päätellä jotain arkistojen järjestelytöiden ajankohdasta. Jos Tampereelle siirretyt aktit olisi järjestetty vasta uudessa paikassaan, tuntuisi varsin luonnolliselta, että tällöin olisi noudatettu ”oman” arkiston mallia, mutta näin ei siis ole tapahtunut: aktit on selvästi ryhmitelty. Sen sijaan aineisto on todennäköisesti luetteloitu lopullisesti Tampereella: kaikki tila-aktit on sijoitettu yhteen ja samaan sarjaan. Tällä perusteella voitaneen tehdä sellainen johtopäätös, että ainakin joidenkin maanviljelysseurojen asutustoiminnan johtajien arkistot oli (alustavasti?) järjestetty jo ennen niiden toiminnan loppumista.³ Vain Itä-Hämeen asutustoiminnan johtajan arkistossa tila-aktit on järjestetty ohjekirjeen mukaisesti myyntikortiston mukaiseen numerojärjestykseen — ja sielläkin vain hallintasopimustilojen osalta. Kaikissa muissa arkistoissa aktit on järjestetty tilan saajan mukaiseen aakkosjärjestykseen kunnittain.

Jukka Sipiläinen on arkistonhoitotutkimuksen kirjoitelman yhteydessä perehtynyt tarkemmin tila-akteihin. Hänen selvityksensä perustuu 60 aktin otantaan Tampereen maatalouspiirin maataloustoimiston luovutuksesta. Hänen ensimmäinen toteamuksensa oli, ettei yksikään akti ollut järjestetty asutushallituksen ohjekirjeen mukaiseen järjestykseen. Lisäksi aineis-

¹ Asetus asutustarkastajien toimialueista (47/1963), §1, 3.

² Nämä olivat tiloja, joiden alkuperäinen saaja oli luopunut hallintasopimuksesta tai ei ollut sitä määräaikaan mennessä tehnyt.

³ Vrt. myös maakunta-arkistonhoitaja Y. S. Koskimiehen tarkastuskertomus 30.11.1960 (42/1960) Hämeen läänin maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan arkistosta sekä tarkastuskertomus 10.10.1961 (30/1961) Hämeen-Satakunnan asutustoiminnan johtajan arkistosta, Tarkastuskertomukset, HMA:n virka-arkisto.

toa, joka periaatteessa kuuluisi tila-aktiin, oli löydettävissä myös muista sarjoista.¹ Aktien kasaamista ei siis ole suoritettu aivan loppuun asti.

Tutkitun 60 aktin joukosta löytyi tasan 100 erilaista asiakirjatyyppeä. Yleisimmin esiintyvät asiakirjatyypit olivat:²

Asiakirjatyyppe	Esiintymismäärä
Lainakortti	55
Asutusasiainosaston päätös tilan myynnistä	44
Kauppakirjat	42
Myyntiesitykset	42
Myyntiesityksen liitteet	38
Lopullinen tilusselitelmä ja arviokirja	38
Tilakortti	33
Hallintasopimukset	27
Kutsu hallintasopimuksen tekoon	19

Tila-aktien tyypillisimmät asiakirjatyypit (max. esiintymismäärä 60).

On täysin ymmärrettävää, ettei akteissa voikaan esiintyä kaiken tyyppisiä asiakirjoja, sillä tiloihin ei aina kohdistunut samanlaisia toimia. Valmiista pellostä muodostetun tilan aktista on turhaa odottaa löytävänsä esimerkiksi pellonraivaukseen liittyviä asiakirjoja. On kuitenkin todennäköistä, ettei tämä selitä kaikkea. Osa syntyneistä asiakirjoista on tavalla tai toisella yksinkertaisesti vain kadonnut.³

Kaikissa asutustoiminnan johtajien virastoissa sekä saapuneiden että lähteneiden kirjeiden diaarit on pidetty aikajärjestyksessä. Sen sijaan kirjeiden ja toisteiden arkistointi poikkeaa toisistaan. Hämeen läänin ja Itä-Hämeen asutustoiminnan johtajan arkistoissa kirjeet ja toisteet on pääsääntöisesti arkistoitu lähettäjän/saajan mukaan aakkosjärjestykseen vuosittain. Lisäksi on vielä eroteltu asutusasiainosaston, Asutushallituksen ja Maatalousseurojen Keskusliiton kirjeet ja toisteet omiksi ryhmikseen. Näin ollen diaarien merkitys asiakirjahakemistona on jossain määrin vähentynyt. Hämeen-Satakunnan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtajan arkistossa kirjeet ja toisteet on sen sijaan järjestetty asiaryhmittäin mukaisesti. Diaarit toimivat näiden asiakirjojen hakemistoina, sillä niihin on jokaiselle riville merkitty, mihin ryhmään kirje tai toiste kuuluu.

Arkistoihin sisältyy jossain määrin ennen maanhankintalakia syntyneitä, pika-asutuslain toimeenpanoon liittyviä asiakirjoja.

¹ Sipiläinen, s. 9.

² Sipiläinen, s. 14.

³ Sipiläinen, s. 14–15.

6 MAANHANKINTALAIN MUKAISET ASIAKIRJAT HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTOSSA

Valtaosa maanhankintalain mukaisista paikallisista asiakirjoista Hämeenlinnan maakunta-arkistossa on löydettävissä asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistoista (varsinkin jos unohdetaan erilliset katselmus- ja perustamistoimitusten kokoelmat).

Osaltaan tämä varmaankin johtuu siitä, että asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistot ovat säilyneet paremmin kuin muiden toimielinten. Tätä voidaan todennäköisesti selittää edullisemmilla olosuhteilla verrattuna muihin arkistoihin. Asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien organisaatiossa ei tapahtunut suuria muutoksia koko niiden toiminta-aikana. Ehkä vieläkin tärkeämpää oli se, että ne toimivat jatkuvasti samalla paikkakunnalla, joten arkistot eivät muuttojen takia hävinneet. Lisäksi ne ovat joutuneet suoraan ”lopullisten” seuraajaorganisaatioiden haltuun. Sen sijaan muut toimielimet, lähinnä siis maanlunastus- ja asukkaanottolautakunnat, kokivat monia muutoksia niin toimialueensa kuin toimipaikkansakin suhteen. Näin niiden asiakirjoilla oli huomattavasti suuremmat mahdollisuudet joutua kadoksiin. Yksittäinen maanlunastus- tai asukkaanottolautakunta toimi varsin pienin henkilöresurssein, joten niillä tuskin oli kovin paljon aikaa paneutua arkistojensa hoitoon. Tilannetta vielä pahensi lain toteuttamisessa vaivannut jatkuva kiire, joka kohdistui todennäköisesti eniten juuri maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntiin, mikä osaltaan heikensi asiakirjojen säilymistä ja mahdollisesti jopa niiden syntymistä.

Pelkkä asiakirjojen säilyminen ei kuitenkaan kokonaan selitä sitä, miksi maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien arkistot ovat varsin pieniä joka suhteessa. Selitystä on lähdettävä etsimään myös maanhankintalain mukaisista menettelytavoista. Sen jälkeen kun maanlunastuslautakunta ja asukkaanottolautakunta olivat tehneet päätöksensä, ne lähettivät osan asiakirjoista eteenpäin seuraavalle asiaa käsittelevälle toimielimelle eli asutustoimikunnalle tai asutustoiminnan johtajalle. Kun vielä perustamis- ja arviointitoimitusten alkuperäiset asiakirjat lähetettiin säilytettäväksi maanmittauskonttoriin, ei maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien omiin arkistoihin voinutkaan jäädä kovin paljon materiaalia. Tosin tästäkin todennäköisesti vain osa on säilynyt.

Yksityiskohtaista arkistojen sisäistä analyysia vaikeuttavat monet seikat. Yksikään arkisto ei ole siirtynyt suoraan arkistonmuodostajalta maakunta-arkistoon. Arkistoja hallussaan pitäneiden välikäsien vaikutus arkistojen rakenteeseen on hyvin vaikeasti selvitettävissä. Voihan olla jopa niin, että ne ovat sekoittaneet keskenään eri toimielinten asiakirjat, mistä asukkaanottolautakuntien pöytäkirjojen kohtalo Hämeenlinnan maatalouspiirin maataloustoimiston luovutuksen yhteydessä antaisi viitteitä. Varmasti ei voida sanoa, kuvastaako arkistojen nykyinen sisäinen järjestys noudatettuja asioiden käsittelytapoja ja arkistointia vai johtuuko se pikemminkin jälkikäteisestä järjestämisestä ja seulonnasta. Kysyä esimerkiksi voidaan, missä määrin asutustoiminnan johtajien arkistoille määrätty

järjestelykaava noudatti vallinneita oloja kaikkien maanviljelys- tai talousseurojen osalta. Vaikka aivan varmasti ei siis voida sanoa, että nykyiset arkistot heijastaisivat toiminnan aikana noudatettuja asioiden käsittelytapoja, joitakin johtopäätelmiä voitaneen silti tehdä niiden avulla.

Toinen huomioon otettava seikka selitettäessä arkistojen muodostumista on sitä koskevat ohjeet. Vaikka kokonaisvaltainen suora asiakirjahallinnollinen ohjeistus pääosin puuttuikin, asiakirjatuotanto oli siitä huolimatta varsin tarkoin säädelty. Tästä piti huolta lakien, asetusten ja viime kädessä maatalousministeriön asutusasiainosaston lukuisat ja yksityiskohtaiset ohjeet ja määräykset asioiden käsittely- ja päätöstavoista. Ne säätelivät syntyviä asiakirjoja, jotka oli usein tehtävä käyttäen valmiita lomakkeita tai ainakin määrämuodossa, ja asioiden käsittelyjärjestystä ja -tapoja. Näin muodoin ne myös ohjasivat arkistokokonaisuuksien muodostumista.

Erilaiset määräykset säätelivät ennen kaikkea sitä asiakirjatuotantoa, joka aiheutti muiden viranomaisten, erityisesti asutusasiainosaston, toimenpiteitä. Ilman yhteisiä menettelytapoja näin suuren toiminnan pyörittäminen olisikin luultavasti ollut mahdotonta. Samalla näissä asiakirjoissa oli usein myös kyse yksittäisen kansalaisen oikeusturvan takaamisesta. Sen sijaan eri toimielinten omaan harkintaan jätettiin ne asiat, jotka vaikuttivat vain sen sisäiseen toimintaan. Tästä kertoo esimerkiksi asutustoiminnan johtajien erilaiset tavat säilyttää lähetettyjä toisteita ja saapuneita kirjeitä.

Oman mielenkiintoisen yksityiskohdan muodostavat asutustoiminnan johtajien arkistoissa olevat tila-aktit. Vaikka niiden kokoamiseen käskettiin ryhtyä arkistojen järjestämiskaavan määräävässä Asutushallituksen kirjeessä, vaikuttaisi todennäköiseltä, että ainakin suunnilleen vastaava menettely oli käytössä jo aiemminkin. Muuten tuntuisi aika vaikealta ajatella, että kaikista Hämeenlinnan maakunta-arkistossa säilytettävistä asutustoiminnan johtajien arkistoista löytyisi tällaisia tila-akteja. Jos niiden kokoamiseen olisi pitänyt ryhtyä jälkikäteen kokonaan tyhjästä, tähän olisi tuskin menty arkistojen järjestämisvaiheessa. Luultavasti ainakin tässä järjestämisohje heijasti vallinneita käytäntöjä. Ehkä näin oli muissakin kohdin.

Kaikkiaan voidaan siis sanoa, että maanhankintalain mukaista asiakirjatuotantoa keskeisiltä, mutta ei kaikilta, osin ohjasi eritasoiset määräykset ja ohjeet jo asiakirjojen aktiivivaiheessa. Näin ollen ne vaikuttivat myös muodostuvaan arkistoon. Arkistojen säilymiselle jälkipolville näyttäisi vaikuttaneen se, kuinka pysyvä ja muuttumaton niitä muodostanut organisaatio oli sikäli kuin tällaisia termejä voi käyttää tilapäiseksi alunperinkin tarkoitetun lainsäädännön yhteydessä. Koko lain voimassaoloajan yhdessä paikassa toimineet asutustoimikuntien ja asutustoiminnan johtajien arkistot näyttäisivät säilyneen suhteellisen hyvin, mitä ei voida sanoa monet muutokset kokeneista maanlunastus- ja asukkaanottolautakuntien arkistoista.

7 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

7.1 ARKISTOT

Hämeen läänin tarkastusoikeus

Hämeen MHL:n mukaisten maanmittaustoimitusten pohjamateriaali

Hämeen tarkastusoikeus

Hämeenlinnan maakunta-arkiston virka-arkisto

Hämeenlinnan maatalouspiirin maataloustoimiston arkisto

Sisältäen mm. seuraavien arkistonmuodostajien arkistot (yleisluettelon mukaan):

- Maanlunastuslautakunnat
- Hämeen läänin maanviljelysseuran asutustoimikunta ja asutustoiminnan johtaja
- Itä-Hämeen maanviljelysseuran asutustoimikunta ja asutustoiminnan johtaja

Pirkanmaan MHL:n mukaisten maanmittaustoimitusten pohjamateriaali

Tampereen maatalouspiirin maataloustoimiston arkisto

Sisältäen mm. seuraavien arkistonmuodostajien arkistot (yleisluettelon mukaan):

- Maanlunastuslautakunnat
- Hämeen läänin maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja
- Hämeen-Satakunnan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja
- Keski-Suomen maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja
- Satakunnan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja

Uudenmaan läänin tarkastusoikeus

7.2 PAINETUT LÄHTEET

7.2.1 Lait ja muut painetut säädökset

Maanhankintalaki (396/1945) ja sen muutos (631/1950).

Asetus maanhankintalain toimeenpanosta (506/1945) ja sen muutokset (861/1945, 309/1947, 645/1948).

Asetus maanhankintalaissa Maatalousseurojen Keskusliitolle sekä maanviljelys- ja talousseuroille annetun toimivallan käyttämisestä (507/1945) ja sen muutokset (388/1946, 383/1950, 64/1951).

Laki maan vapaaehtoisen hankkimisen järjestelystä (397/1945) ja sen muutos (1233/1945).

Laki asutuslainsäädännön kumoamiseen liittyvistä toimenpiteistä (360/1958).

Asetus asutuslainsäädännön kumoamiseen liittyvistä toimenpiteistä (73/1959).

Maankäyttölaki (358/1958) ja sen muutos (408/1965).

Maatalousministeriön päätös asutustarkastajapiireistä (835/1948).

Asetus asutustarkastajien toimialueista (395/1960 ja 47/1963).

Asetus eräiden maanviljelys- ja talousseuroille kuuluneiden tehtävien siirtämisestä asutustarkastajille (11/1961, 119/1963, 110/1964).

Asetus eräiden asutustarkastajille sekä maanviljelys- ja talousseuroille annettujen tehtävien siirtämisestä asutustoimistoille (531/1965).

Laki asutushallinnosta (406/1965).

Laki asutuslautakunnista (695/1962) ja sen muutos (407/1965).

Laki maataloushallinnosta (89/1971).

Laki maatilahallinnosta (1236/1990).

Laki maaseutuelinkeinohallinnosta (1199/1992).

7.2.2 Komiteanmietinnöt

Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittelemään asetetun komitean mietintö III. Maanhankintalain mukaan muodostettujen tilojen myynti asukkaille. Monistettu komiteanmietintö 1951:61.

Maanhankintalain toimeenpanon loppuvaiheisiin kuuluvia kysymyksiä selvittelemään asetetun komitean mietintö IV. Monistettu komiteanmietintö 1952:22.

7.2.3 Muu painettu lähdemateriaali

Maanhankintalaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö sekä sen toimeenpano-ohjeita. Maatalousministeriön asutusasiainosaston julkaisuja 7. Helsinki 1945.

Lisäyksiä asutusasiainosaston julkaisussa N:o 7 annettuihin maanhankintalain toimeenpano-ohjeisiin. Maatalousministeriön asutusasiainosaston julkaisuja 13. Helsinki 1946.

Lisäyksiä asutusasiainosaston julkaisuissa N:o 7 ja 13 annettuihin maanhankintalain toimeenpano-ohjeisiin. Maatalousministeriön asutusasiainosaston julkaisuja 18. Helsinki 1947.

Lisäyksiä asutusasiainosaston julkaisuissa N:o 7, 13 ja 18 annettuihin maanhankintalain toimeenpano-ohjeisiin. Maatalousministeriön asutusasiainosaston julkaisuja 21. Helsinki 1948.

Maakunta-arkistojen yleisluettelo 1. Hämeenlinnan maakunta-arkisto. Uudenmaan läänin paikalliset arkistot valtionarkistossa. Helsinki 1985.

7.3 KIRJALLISUUS

Kupiainen, Heikki—Laitinen, Erkki, Suomalaisen asutustoiminnan juuret. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.), Rintamilta raiviolle. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. Jyväskylä 1995.

Laitinen, Erkki, Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.), Rintamilta raiviolle. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. Jyväskylä 1995.

Palomäki, Antti, Uudisraivausta asutuskeskukseen. Vuoden 1945 maanhankintalaki Lahden kaupungissa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1995.

Pietiäinen, Jukka-Pekka, Leivän syrjässä. Maatilahallitus ja sen edeltäjät 1892—1992. Keuruu 1992.

Sarkkinen, Kaisu, Itsenäisyyden ajan asutustoimintaan liittyvien arkistojen proveniensi Oulun maakunta-arkistossa. Arkistotutkimuksen tutkielma. 1998.

Sipiläinen, Jukka, Vuoden 1945 maanhankintalain organisaatio. Johdatus Tampereen maatalouspiirin maataloustoimiston arkistoluetteloon. Arkistonhoitotutkimuksen tutkielma. Hämeenlinnan maakunta-arkisto 1986.

Vennamo, Veikko, Sotien aiheuttaman omien kotien hankinnan ja jälleenrakennustyön organisaatio. Teoksessa Marja Naskila (toim.), Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta. Maanhankintalain 40-vuotisjuhlajulkaisu. Rauma 1984.

Vennamo, Veikko—Väisänen, P. O., Jälleenrakennuksen ihme. Suomi nousi aallonpohjasta. Jyväskylä 1988.

Väisänen, P. O., Maanhankkiminen ja asuttaminen. Teoksessa Marja Naskila (toim.), Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta. Maanhankintalain 40-vuotisjuhlajulkaisu. Rauma 1984.

Åberg, Viljo, Maanhankintalain toimeenpano. Teoksessa Maanmittaus Suomessa 1633—1983. Helsinki 1983.

Maan saantiin oikeutetut

Siirtoväki

Siirtoväkeen kuuluva henkilö, joka on siirtynyt Neuvostoliitolle luovutetulta tai vuokratulta alueelta tai siirretty niiden rajavyöhykkeen läheltä ja on siellä

1. omistanut tilan tai sen osan tai hallinnut kruunutilaa tai koeviljelijänä asutustilaa tai
2. vuokratilajelijänä hallinnut tilaa tai sen osaa vähintään 25-vuotisella vuokrasopimuksella, jonka perusteella hänellä on ollut oikeus lunastaa alue omakseen tai
3. hallinnut papin tai kanttoriurkurin virkatalosta vuokrattua maata viranhaltijan hallinta-ajaksi tehdyllä sopimuksella tai
4. myynyt tilansa tai sen osan lisämaan hankinnan edistämiseksi Kannaksen pientiloille 10.7.1942 annetun lain tarkoituksiin.

Muut maansaajat

Sotainvalidi, joka sodissa saadun tai sotien aiheuttaman pysyvän ruumiinvamman tai sairauden perusteella on saanut tai voi saada lainmukaisen elinkoron tai ylimääräisen eläkkeen.

Sotaleski ja hänen perheensä, joille suoritetaan tai voidaan suorittaa huolto- tai ylimääräistä eläkettä sen vuoksi, että aviopuoliso on kaatunut tai kadonnut sodissa tai kuollut sotien aiheuttamiin vammoihin tai sairauksiin.

Sotaorvot, joille suoritetaan tai voidaan suorittaa huolto- tai ylimääräistä eläkettä siksi, että sodissa kaatuneen, kadonneen tai sodan takia kuolleen jälkeen jää ainoastaan lapsia, tai jos myös toinen näiden lasten vanhemmista kuolee.

Perheelliset rintamasotilaat, jotka asepalvelusta suorittaessaan vuonna 1939 tai sen jälkeen käydyissä sodissa reserviin kutsuttuina, nostomiehinä, vapaaehtoisina tai vakinaiseen väkeen kuuluvina ovat osallistuneet varsinaisiin sota-toimiin.

Muillekin kuin edellä mainituille, jos

1. hänen vähintään viisi vuotta hallitsemastaan ja toimeentulonsa kannalta tarpeellisesta vuokramaasta olennainen osa otetaan tämän lain tarkoituksiin (= *vuokramiehet*) tai jos
2. hän on perheellinen, ja on työskennellyt vähintään kolme vuotta tilalla maa- tai metsätaloustöissä ja jos hän menettää työpaikkansa siksi, että tilalta luovutetaan maata tämän lain tarkoituksiin (= *tilalta pois joutuvat työmiehet*).

Lisäedellytykset maan saantiin

Siirtoväki

Maansaannin edellytyksenä on, että siirtoväkeen kuuluva henkilö on

1. saanut 19.9.1944 tai 12.3.1940 ja edelleen haluaa saada pääasiallisen toimeentulonsa tai asunnon ohella osan toimeentulostaan maatalaloudesta tai kalastuksesta tai
 2. että hänellä jompanakumpana em. päivistä on ollut hallitsemallaan asuntotontilla oman perheen asunto tai on aloitettu sellaisen rakentaminen.
- Hänen on oltava täysivaltainen. Erityisistä syistä voidaan tila tai asuntotontti antaa alaikäisellekin, joka ei itse hallitse itseään tai omaisuuttaan.
 - Maata ei kuitenkaan anneta luovutetulla alueella tila- tai metsäkeinottelua harjoittaneelle eikä sellaiselle, jonka tila on ollut rappiolla tai joka Suomen alueella omistaa maata vähintään niin paljon kuin voi maanhankintalain mukaan saada.

Muut maansaajat

Muiden kuin siirtoväkeen kuuluvien maansaajien maansaannin edellytyksenä on:

- että hänen olosuhteensa ja henkilökohtaiset ominaisuutensa ovat sellaiset, että hänen maansaantinsa on asutustoiminnan kannalta tarkoituksenmukaista
- että viljelys- ja asuntoviljelystilan saaja on maatalouteen perehtynyt ja kykenevä sitä harjoittamaan ja menestymään itsenäisenä tilallisena
- että asunto- tai kalastustilan tai asuntotontin saajalla on sellainen ammattitaito ja työkyky, että hänen voi edellyttää tulevan sillä toimeen
- edelliset säädökset eivät kuitenkaan koske asuntotontin saannin kannalta sotainvalideja, soteleskiä ja sotaorpoja

Asetus maanhankintalaissa Maatalousseurojen Keskusliitolle sekä maanviljelys- ja talousseuroille annetun toimivallan käyttämisestä. (507/7.6.1945)

2 §

Maatalousseurojen Keskusliiton tulee:

- 1) määrätä maan saajia edustava jäsen ja varajäsen maanlunastuslautakuntaan;
- 2) päättää sadon tai osan siitä lunastamisesta asukkaan tarpeisiin;
- 3) päättää pitennetyn ajan myöntämisestä asukkailla hallintasopimuksen tekemistä varten;
- 4) tehdä seuran ehdotuksesta esitys maatalousministeriölle tilan luovuttamisesta asukkaan omaksi sekä toimittaa samalla ministeriölle asianmukaiset tiedot tilan luovutushinnan määrittämiseksi samoin kuin antaa lausuntonsa siitä, mitkä tilaan kohdistuvat valtiolle aiheutuneet kustannukset olisi osaksi tai kokonaisuudessaan jätettävä valtion lopullisiksi menoiksi;
- 5) huolehtia maanhankintalain mukaan muodostettaviin laidunalueisiin liittyvistä tehtävistä sen mukaan kuin siitä erikseen on säädetty;
- 6) huolehtia siitä, että Keskusliitolle ja seuroille maanhankintalain edellyttämää toimintaa varten sekä muiden julkisten tehtävien suorittamiseen annettuja varoja tarkoituksenmukaisesti hoidetaan ja asianmukaisesti tilitetään;
- 7) päättää siitä, mitä rakennusaineita ja -tarvikkeita sekä elotonta maatalousirtaimistoa teollisuuslaitoksista ja liikkeiltä pakkotilauksella hankitaan;
- 8) määrätä, että asukas saa raivaus- ja rakennustyön kestäessä majoituksen ja käyttää talousrakennuksia, mikäli Keskusliitto ei ole tätä oikeuttaan joko kokonaan tai osaksi siirtänyt maanviljelysseuralle;
- 9) johtaa ja valvoo maatalousministeriön lähemmin määräämältä osalta tilojen raivaamista ja rakentamista sekä antaa tässä tarkoituksessa seuroille ohjeita;
- 10) antaa ohjeita talous-, viljelys- ja raivaussuunnitelmien laatimisesta ja töiden suorittamisesta;
- 11) antaa lausuntoja hallintasopimuksen siirtämisestä kolmannelle henkilölle ja tästä johtuvista ehkä suoritettavista korvauksista; sekä
- 12) suorittaa muut maanhankintalain toimeenpanosta johtuvat sekä siihen liittyvät Keskusliitolle kuuluvat asiat, niin myös ne tehtävät, jotka maatalousministeriö liiton suoritettavaksi antaa.
- 1) laatia ja allekirjoittaa hallintasopimukset asukkaiden kanssa;
- 2) laatia tarpeelliset talous-, viljelys-, raivaus- ja rakennussuunnitelmat tiloille;
- 3) huolehtia salaojitustöiden suorittamisesta ja teettämisestä sen mukaan kuin siitä on erikseen määrätty;
- 4) huolehtia siitä, että tie-, kuivatus-, metsänparannus-, raivaus- ja rakennustyöt tulevat asianmukaisesti suoritetuiksi;
- 5) hakemuksesta tehdä ehdotus maatalousministeriölle tai Maatalousseurojen Keskusliitolle mahdollisten lainojen, avustusten ja palkkioiden myöntämisestä;
- 6) valvoa avustusten ja palkkioiden käyttöä sekä tarvittaessa huolehtia niiden takaisin perimisestä;
- 7) valvoa, että hallintasopimuksessa olevia ehtoja ja määräyksiä noudatetaan, sekä opastaa ja ohjata asukkaita talojensa kunnostamisessa ja hoidossa;
- 8) tehdä esitys Maatalousseurojen Keskusliitolle tilan luovuttamisesta asukkaan omaksi; sekä samalla toimittaa liitolle asianmukaiset tiedot niistä valtion varoista myönnettyistä lainoista ja tilaan kohdistuvista kustannuksista, jotka sen mukaan kuin siitä erikseen on määrätty, on liitettävä tilan hintaan;
- 9) hoitaa maanhankintalain mukaan muodostettavia laidunalueita koskevia tehtäviä sen mukaan kuin siitä on erikseen määrätty;
- 10) käsitellä hakemukset, jotka koskevat hallintasopimuksen tai viljelyssopimuksen siirtämistä kolmannelle henkilölle ja alistaa asia Maatalousseurojen Keskusliitolle;
- 11) tehdä Maatalousseurojen Keskusliitolle esitys sadon lunastamisesta asukkaan tarpeisiin;
- 12) tehdä Keskusliitolle ehdotus tai määrätä asukkaan majoittamisesta ja talousrakennusten käyttämisestä raivaus- ja rakennustyön kestäessä sillä kiinteistöllä, josta alue luovutetaan tai muulla alueen läheisyydessä olevalla kiinteistöllä sekä tarvittaessa päättää tästä suoritettavasta korvauksesta;
- 13) määrätä puheenjohtaja maanhankintalain 81 §:n 3 momentissa mainittuun katselmuslautakuntaan;
- 14) valvoa metsänkäyttöä tilalla, joka on hallintasopimuksella luovutettu asukkaalle;
- 15) pitää kirjanpitoa seuran käytettäväksi annetuista valtion varoista ja huolehtia niiden asianmukaisesta tilittämisestä Maatalousseurojen Keskusliitolle; sekä

3 §

Maanviljelysseuran tulee:

- 16) suorittaa ne muut tehtävät, jotka maatalousministeriö tai Keskusliitto seurantehtäväksi antaa.

Asetus maanhankintalaissa Maatalousseurojen Keskusliitolle sekä maanviljelys- ja talousseuroille annetun toimivallan käyttämisestä. (64/26.1.1951)

2 §

Maatalousseurojen Keskusliiton tulee:

- 1) määrätä maan saajia edustava jäsen ja varajäsen maanlunastuslautakuntaan;
- 2) päättää sadon tai sen osan pakkolunastamisesta asukkaan tarpeisiin, mikäli Keskusliitto ei ole tätä oikeuttaan joko koko tai osaksi siirtänyt seuralle;
- 3) päättää siitä, mitä rakennusaineita ja -tarvikkeita sekä elotonta maatalousirtaimistoa teollisuuslaitoksilta ja liikkeiltä hankitaan pakkotilauksella;
- 4) määrätä, että asukas saa raivaus- ja rakennustyön kestäessä majoituksen ja oikeuden käyttää talousrakennuksia sillä kiinteistöllä, josta alue luovutetaan, tai muulla alueen läheisyydessä olevalla kiinteistöllä;
- 5) johtaa ja valvoa maatalousministeriön tarkemmin määräämältä osalta tilojen raivaamista ja rakentamista sekä antaa tässä tarkoituksessa seuroille ohjeita;
- 6) antaa siinä laajuudessa, kuin maatalousministeriö katsoo tarpeelliseksi, ohjeita talous-, viljelys- ja raivaussuunnitelmien laatimisesta ja töiden suorittamisesta;
- 7) myöntää, ellei maatalousministeriö toisin määrää, helpotuksia hallintavuosien ajaksi asetettujen velvollisuuksien täyttämistä;
- 8) suorittaa muut maanhankintalain toimeenpanosta johtuvat sekä siihen liittyvät Keskusliitolle kuuluvat asiat, niin myös ne tehtävät, jotka maatalousministeriö liiton suorittettavaksi antaa.

3 §

Maanviljelysseuran tulee:

- 1) päättää pidennetyn ajan myöntämisestä asukkaalle hallintasopimuksen tekemistä varten sekä laatia ja allekirjoittaa hallintasopimukset asukkaiden kanssa;
- 2) laatia tarpeelliset talous-, viljelys-, raivaus- ja rakennussuunnitelmat tiloille sekä teettää tarpeelliset kuivatus-, metsänparannus- ja tientekosuunnitelmat;
- 3) huolehtia salaojitustöiden suorittamisesta ja teettämisestä sen mukaan kuin siitä on erikseen määrätty;
- 4) huolehtia siitä, että tie-, kuivatus-, metsänparannus-, raivaus- ja rakennustyöt tulevat asianmukaisesti suoritetuiksi;
- 5) hakemuksesta tehdä ehdotus maatalousministeriölle mahdollisten

lainojen, avustusten ja palkkioiden myöntämisestä;

- 6) valvoa avustusten ja palkkioiden käyttöä sekä tarvittaessa huolehtia niiden takaisin perimisestä;
- 7) valvoa, että hallintasopimuksessa olevia ehtoja ja määräyksiä noudatetaan, sekä opastaa ja ohjata asukkaita tilojen kunnostamisessa ja hoidossa;
- 8) tehdä esitys maatalousministeriölle tilan luovuttamisesta asukkaan omaksi sekä toimittaa samalla ministeriölle asianmukaiset tiedot tilan luovutushinnan määräämiseksi samoin kuin antaa lausuntonsa. siitä, mitkä tilaan kohdistuvat valtiolle aiheutuneet kustannukset olisi osaksi tai kokonaisuudessaan jätettävä valtion lopullisiksi menoiksi;
- 9) hoitaa maanhankintalain mukaan muodostettavia laidunalueita koskevia tehtäviä sen mukaan kuin siitä on erikseen määrätty;
- 10) käsitellä hakemukset, jotka koskevat hallintasopimuksen tai viljelyssopimuksen siirtämistä kolmannelle henkilölle, ja alistaa asia, sen mukaan kuin siitä erikseen säädetään, maatalousministeriön ratkaistavaksi sekä antaa lausuntoja hallintasopimuksen siirtämisestä johtuvista ehkä suoritettavista korvauksista;
- 11) tehdä Keskusliitolle esitys tai määrätä sadon tai sen osan lunastamisesta asukkaan tarpeisiin;
- 12) tehdä Keskusliitolle ehdotus asukkaan majoittamisesta ja talousrakennusten käyttämisestä raivaus- ja rakennustyön kestäessä sillä kiinteistöllä, josta alue luovutetaan, tai muulla alueen läheisyydessä olevalla kiinteistöllä;
- 13) määrätä puheenjohtaja maanhankintalain 81 §:n 3 momentissa mainittuun katselmuslautakuntaan;
- 14) valvoa metsänkäyttöä tilalla, joka on hallintasopimuksella luovutettu asukkaalle;
- 15) pitää kirjanpitoa seuran käytettäväksi annetuista valtion varoista ja huolehtia niiden asianmukaisesta tilittämisestä maatalousministeriölle;
- 16) suorittaa ne muut tehtävät, jotka maatalousministeriö tai Keskusliitto seuran tehtäväksi antaa.

1 MAANVILJELYS- JA TALOUSSEUROJEN ASUTUSTOIMINNANJOHTAJA- ORGANISAATION ARKISTOJEN JÄRJESTELYKAAVIO

A. DIAARIT (MYÖS KORTISTOMUOTOISET) I Kirjediaarit II Postikirjat III a Hallintasopimustilojen diaarit b Hakemistokortisto haltijan nimen mukaan IV a Myyntidiaarit b Myyntikortisto V Vapaakauppatilojen kortisto	C. PÖYTÄKIRJAT I Asutustoimikunnan pöytäkirjat II Asutusiasain neuvottelukunnan pöytäkirjat
B. LUETTELOT JA KORTISTOT I Nimikirjat ja toimihenkilöluettelot II Inventaarioluettelot III a Varastokortistot ja luettelot b Kalustokortisto IV Ajopäiväkirjat V Pika-asutustilojen kortisto VI Rappiotilojen luettelot VII a Metsänmyyntianomusluettelo b Metsänmyyntilupakortisto c Metsänhakkuusopimusluettelo d Mittaustodistusluettelo e Valvontatarkastusluettelo f Metsänparannushankkeiden luettelo g Tilan ulkopuolella leimattujen rakennuspuiden luettelo VIII Tie- ja kuivatustöiden kortisto IX Laidunaluekortisto X a Hyväksytyjen rakennuslupien kortisto b Hyväksytyjen piirustusten luettelo XI a Siirrettyjen hallintasopimusten luettelo b Jatsettujen hallintasopimusten luettelo	D. KONSEPTIT JA TALTIOIT I Lähetettyjen kirjeiden toisteet II Lähetetyt kiertokirjeet E. SAAPUNEET ASIAKIRJAT I Saapuneet kirjeet II Saapuneet kiertokirjeet F. KIRJEISTÖ (D- JA E-SARJAT KORVAAVA YLEISSARJA) G. TILIASIAKIRJAT I Tilikirjat II Tilitositteet III a Tilikortisto b Määrärahakortisto c Palkkakortisto H. SISÄLLYKSEN MUKAAN JÄRJESTETYT ASIAKIRJAT I Ohjesäännöt ja työjärjestykset II Vuosikertomukset III Tilastot IV Hallintasopimustiloja koskevat asiakirjat V Vapaakauppatiloja koskevat asiakirjat VI Laidunalueita koskevat asiakirjat VII Tie- ja kuivatustöitä koskevat asiakirjat I. KARTAT, ASEMAKAAVAT JA PIIRUSTUKSET I Tilakartat II Tie- ja kuivatussuunnitelmat III Rakennusten tyyppipiirustukset J. SEKALAISET ASIAKIRJAT

Asutushallituksen kirje 31290/1113-59 rf 11204, 16.11.1959 liite.